

Gabriels besök hos Maria

Reformationen fick allteftersom tiden gick inflytande, främst i städerna där köpmän och liknande yrkesgrupper fanns. Om-sider kom de reformatoriska tankarna från Tyskland att på-verka mycket i teologiskt avseende, både vad gäller trosupp-fattning och kyrkorum.

Kyrkoinventarier byttes ut. Predikstolar fanns redan på med-eltiden men som kyrkliga ”möbler” utvecklades de snabbt från 1580-talet. Därmed inleddes också en utveckling som med tiden kom att förflytta centrum i gudstjänsten från altaret till predikostolen. I vissa kyrkor kyrkor blev de medeltida al-tarskåpen nedmonterade och i många fall förstörda. ”Beläten” d.v.s. helgonbilder togs bort och i värsta fall brändes de upp. Många räddades helt enkelt därför att människor som förstod bättre gömde undan dem. Ett sådant exempel är apostlafigu-ren, ”Kornguden”, från Norra Vånga i Västergötland.

På landsbygden var samhörigheten med ”fädernas tro”

stark och inventariernas budskap viktiga för människornas liv. Denna tro blev räddningen för ett idag omistligt konst-verk av hög kvalitet: altarskåpet i Källunge kyrka på Gotland. Ovan avbildade bebådelsemotiv är hämtat från baksidan av detta altarskåp som ursprungligen beställdes till nuvarande domkyrkan S:ta Maria i Visby. Troligen var avsikten att pla-cera skåpet på kyrkans högaltare. Under slutet av 1600-talet såldes det till Källunge kyrka. Att sockenborna var angelägna att köpa skåpet har säkert att göra med att kyrkan hade jung-fru Maria som sitt speciella skydds- och namnhelgon

Altarskåpet går inte att härleda till en speciell mästare, och det finns inte några ytterligare kända verk som liknar det i Källunge. Bilden ovan är en av åtta på baksidan av skåpets flyglar, med scener hämtade ur jungfru Marias och Jesus liv. Skåpet är tillverkat i Mecklenburg åt 1495.

Skövdeflickas gravsten på Gotland

Vid domkyrkan i Visby står en trasig enstaka gravvård. Den uppmärksammas inte av många besökare där den står med sin enkla inskription. Men gravvården döljer, som så ofta, ett människoöde och är värd en närmare betraktelse. I det här fallet är stenen av särskilt intresse för Västergötland eftersom den är rest över en kvinna från Västergötland. Inskriptionen på gravvården lyder: Född Ferelius, Skövde 1775, Gift i Stockholm 1796, Död i Wisby 1800. Gravvården saknar sin övre del men där syns i brottet underdelen av inskriptionen, namnet Billberg. Vem är då kvinnan som vilar här under gravvården i sin ensamhet utanför domkyrkan i Visby? Idag finns inga synliga gravvårdar i närheten av den sönderslagna gravstenen. Flera personer har fascinerats av den okända vården, som under lång tid varit glömd och gömd i så hög grad att en bok kommit att inkapsla stenen i sin stam. Gravvården kom fram i samband med att den gamla boken avverkades. Några kulturhistoriskt intresserade personer sökte efter historien bakom stenen med den svårlästa inskriften, man tolkade namnet som Jerelius eller Irelius vilket inte gav något resultat. Vid fortsatta eftersökningar i Visby landsarkiv fann man emellertid en Margareta Billberg född Ferelius 1775 i Skövde och död 14 februari 1800 i Visby. Den unga Margareta, som slutade sitt jordeliv endast 25 år gammal, var gift med landskamreraren i Visby Johan Gustaf Billberg. Han var född i Skåne 1772. Fadern var kyrkoherde Elias Billberg och modern hette Lovisa Maria Hjelm.

I Skara Stifts Herdaminne kan man läsa att Margaretas far, Arvid Ferelius var prost och kyrkoherde i Skövde. Hennes farfar, också han med namnet Arvid Ferelius (död 1703) var kyrkoherde i Hassle och Färeds församlingar i Skara stift. Namnet Ferelius hade den förste Arvid komponerat utifrån Färed. Han var son till häradsskrivaren Lechard Arvidsson

och Margareta Månsdotter. Arvid Ferelius, den äldre, äktade sin företrädares hustru Christina Zethreaus. Tillsammans fick de sju barn, varav fyra nådde vuxen ålder. Äldste sonen blev silkes-vävare och färgare i Mariestad, ingen av sönerna valde prästyrket. Familjen levde under enkla förhållanden sedan Arvid, den äldre, avlidit år 1703. Arvid, den yngre, föddes 1725 och var son till Lars Ferell och Catharina Hedenberg i Mariestad. För att finansiera utbildningen var Arvid beroende av fattigmedel, sockengång och konditioner, det senare innebar att han arbetade som informatör för burgna familjers barn. Arvid Ferelius började studera i Uppsala år 1746 och prästvigdes 1754. Under en tid tjänstgjorde han, enligt Skara Stifts Herdaminne, som pastorsadjunkt i Linköping men reste år 1757 till Greifswald där han samma år blev filosofie magister, den tidens högsta lärdomsgrad. Året därpå, 1758, hamnade han i London som adjunkt vid den lutherska församlingen och där stannade han till 1772. Under närmare tio år var han denna församlings ledare och startade bland annat en fond för "Fattiga landsmäns hemförljelpande". Under denna period, år 1768, ingick Arvid äktenskap med prästdottern Sara Kullman från Torsö. Äktenskapet gjordes upp genom brevväxling. Sara som födde fem barn, överlevde sin make i 18 år och sin dotter Margareta i 11 år, Sara Ferelius avled 1811. Förutom dottern Margareta, som föddes 1775 och vars levnad tragiskt slutade i Visby, en kall februaridag, år 1800, fick Sara fyra barn; Helen Catharina 1769, Nils 1770, Sara 1771 och Maria Christina 1777.

Arvid Ferelius, Margaretas far, återvände till Sverige som prost och kyrkoherde i Skövde. Men år 1789 sökte han Forshems pastorat med motiveringen: "Jag skall visa mina åhörare att jag kan vara nöjd med mindre." Enligt en uppgift kom han inte riktigt överens med skövdeborna. Prosten Arvid Ferelius avled 1793, närmare 68 år gammal.

Hur den unga Margareta mötte den nästan lika unge Gustaf Johan Billberg (född 1772), känner jag inte till men i C. G. G. Hilfelings dagböcker står för den 8 juni 1799 följande: "Den 8 juni eller bönedagen kl. 9 fm. avhämtades jag av landskamreraren Billberg, en född skåning och äger avlidne prosten Ferelii dotter till fru från Skövde att följa till klostret enligt invitation." Mindre än ett år senare skulle Margareta Ferelius Billberg vara död. Kanske dog hon i barnsäng. Gustaf Johan hade avlagt en juridisk examen i Lund 1790. Han var upp vuxen i en storfamilj, hans mor Lovisa Maria Hjelm födde nämligen 12 barn. Kanske gjordes äktenskapet upp per korrespondens precis som för Margaretas far och mor? Gustaf Johan samlade på fjärilar, insekter, uppstoppade fåglar och petrifikater, han ägde en stor och dyrbar naturaliesamling. När gravvården återupptäcktes i modern tid hade en bok inkapslat grevstenen. Kanske var trädet årsbarn med gravvården, planterad av den sörjande maken, som var mycket naturintresserad och kunnig. Möjligen begravde Gustaf Johan sin sorg och saknad i hårt arbete, under åren 1806-1809, utkom bland annat hans verk Svensk Zoologie och Fauna Gothlandica. Gustaf Johan Billberg fick till och med en växtart, Billbergia, uppkallad efter sig. Det rör sig om en ananasliknande växt som ursprungligen kommer från Brasilien. Den odlas i växthus och förekommer under namnen Billbergia nutans,

Billbergia pyramidalis och Billbergia Zebrina, i vardagligt tal kallas den Prästhavre.

Livet gick emellertid vidare, Billberg gifte efter 5 sorgeår om sig med köpmannadottern Helena Maria Ehinger (1784–1862), och flyttade 1808 till Stockholm. Kanske påminde Visby alltför mycket om Margareta? Tillsammans med Helena Maria fick Gustaf Johan tio barn. Funderade Gustaf Johan någonsin på hur livet skulle ha gestaltats om hans första hustru fått leva? Sågs han stå långa stunder framför gravstenen i djup sorg? Besöktes gravvården av någon alls? Gustaf Johan dog 72 år gammal i Stockholm. Kvar står en trasig gravvård på en vindpinad begravningsplats. Den minner om hur två unga fastlänningar möttes en kort tid på Gotland. En gick vidare på livets stig och en blev för alltid kvar på ön.

Ritwa Herjulfsson

En dag på Bok & Bibliotek

I vårt land finns det några stora högtider att se fram mot som jul och midsommar, och numera också den återkommande bokmässan i Göteborg. Det här läste jag i bussen på väg till Göteborg. *Bok & Bibliotek* skyltade man vid infarten i staden. Folk skulle alltså kunna hitta dit. Det var första gången jag utnyttjade den dubbeldeckade bussen från Borås som stannar vid Korsvägen alldeles i närheten av Svenska Mässan.

Redan i kön till entrén möttes man av mångfalden som mässan bjuder ut. En liten skrift sattes i min hand, och jag fick en fråga om jag visste vem Dawit Isaak är. Visst hade jag denna morgon blivit påmind om han räknas som vår ende svenske samvetsfånge. Det skulle bli en manifestation på tioårsdagen av hans fångslande i Eritrea med tal av två nobelpristagare i litteratur. Men tyvärr var jag upptagen just vid den tiden.

Väl inkommen i den mäktiga hallen på väg mot vår monter stötte jag på ett bekant ansikte, förre biskopen i Linköping Martin Lind. Han berättade att han var på mässan för att tala om vallfart och pilgrimsvägar. Jag fick med honom till vår monter för att han skulle få veta att vi hade en del intressant att visa upp. Det gäller att ta vara på tillfällena när man deltar i en sådan mässa.

Vår monter har nog funnit sin plats. Det var femte året vi höll till vid ett stråk där åtskilliga drog förbi. Vi samsas bra ihop med Missalestiftelsen och Västergötlands fornminnesförening. Vår framtoning var mera stillsam än grannarnas i montern intill, där talare spred sitt budskap medelst högtalare. Vi nöjde oss med att komma på *taleföt* med de många som ändå stannade till hos oss. Margareta Jansson, vårt allt i allo i sällskapets marknadsföring och vår *primus motor* här i Göteborg hade planerat det fint på mässan. Därtill hade vi begåvats med ett per proffsiga affischer av Helena Långström Schön. Man kan säga att vi syntes i år.

Det som gör Bokmässan så speciell, rent av charmig vågar jag påstå, är dess breda utbud. Jag delar med mig av mina intryck. Inte bara de stora drakarna på bokmarknaden finns där som garanterade publikmagneter, utan även otaliga små förlag, sällskap och institutioner. Eftersom jag var ute i god tid och Sven-Olof Ask, som hjälpt oss i förberedelserna, önskade få anmälan om min ankomst ställdes kosan till Föreningen för västgötlitteratur.

Vilka upplevelser man kan få på knappt en timmes vandring på Bokmässan! Jag stannade till vid ett litet udda tyskt förlag, eftersom den tyska litteraturen och det tyska språket var mässans huvudtema. Men där kom Nelson Mandela i blickpunkten. Förlaget hade en barnbok om sånger till honom, och strax kom en landsman till honom och sjöng speciellt för mig. Nu rörde vi oss både med engelska och tyska, och upplivad med afrikanska rytmer drog jag vidare. Lite längre fram hade en miniföreläsning just börjat om *Fritiof och Ingeborg i Indien*. Så bidrog Linnéuniversitetet med berättelsen om en formlig skattkista man nyligen öppnat på vinden till Huseby herrgård. Den avslöjade att förmögenheten som gjort det möjligt att köpa Huseby bruk hade tjänats in på järnvägsbygge i Indien. Göteborgs universitet strax därefter representerades av Anders Franck, och han kunde utöver sitt område även berätta lite om sin far Lennart, vårt sällskaps förste ordförande och hedersledamot. Hos Västgötlitteratur kunde jag inte motstå ett par skrifter om vissa sevärdheter i Sjuhäradsbygden. På min återväg lockade de litterära sällskapen. Hos Frödingsällskapet kom en speciell dikt på tal; jag kom väl ihåg den från skoltiden och nu skulle den snart tas upp här på mässan. I en monter skyltades med ett par av våra egna produkter, och det gav mig en kort pratstund med professor Per-Axel Wiktorsson, vars storverk att ge ut Äldre Västgöotalagen även är en prydnad i vårt sällskaps skriftserie.

I vår monter var det inga döda punkter. Min allra första uppgift blev att skriva upp en ny medlem. Så gick det på hela tiden: hälsa på besökare från olika håll, bli glad över att medlemmar tittade till oss och resonera med historieintresserade av skilda slag. Jag var så upptagen av att samtala med någon som hade listat ut att vi hade våra rötter i samma trakter, att Margareta Jansson kunde få mig häpen över att hon just hade sålt Västgöotalagen och kanske lite mer till självaste Jan Myrdal. Där rök kanske en fördom om vilka som kan ha intresse av våra alster.

Det var bara en dag som jag var med på Bokmässan, på fyra dagar kunde många tillsammans göra en rejäl insats i Göteborg. Margareta Jansson har, efter att ha summerat resultatet, rapporterat att vi sålde 121 böcker och fick in nära 12.000 kr. för dem. Det känns stort att hela 34 personer anmälde sig som medlemmar i Skara stiftshistoriska sällskap.

Lennart Nordquist

En själavårdande predikan

Andra böndagen, reformationsdagen, 1894 invigdes Undenäs nya kyrka. Kyrkoherden i Fägre John Ternstedt höll den dagen aftonsångspredikan i kyrkan och utgick då från psalm 130 i Psaltaren, "Utur djupen ropar jag till dig Herre". [1] Det är en av de innerligaste och mest själavårdande predikningar som kommit ur Ternstedts hand. Det märks att det är en person som talar både utifrån sin egen och från den kristna själavårdens samlade erfarenhet. Ternstedts predikningar är i allmänhet av mycket hög kvalitet. Det var väl framför allt för sina predikosamlingar som han 1897 blev teologie hedersdoktor. Men just här når han en höjdpunkt.

Språklig är denna predikan också bland de förnämsta i Ternstedts produktion. Bildspråket är valt med yttersta omsorg. Ibland används ganska drastiska bilder. När själen liknas

forts. s.18

Spåren efter Paulinus

St Sigfrids motsvarighet i norra England

År 2000 firades som vi vet tusen år av tro, till minne av det le-gendospunna dopet i Husaby. Olof Skötkonung må ha varit Sveriges förste kristne kung, men kanske den siste att döpas härrikning? Intensiva kontakter med kristna områden hade redan förekommit i flera hundra år. I ljuset av senare års fynd i Varnhem kan man sluta sig till att delar av vår bygd varit kristnad redan två hundra år före St Sigfrid.

Dopförrättaren och missionären S:t Sigfrid sägs komma från England, men inte mycket är känt om hans ursprung. Några hävdar att han kom från Canterbury, andra vill hoppas att han var biskop av York – för ingen annan än en biskop kunde väl vara värdig att döpa en kung? I biskopslängden för York finns dock inte någon Sigfrid, där står istället en Ealdwulf (995-1000) och Wulfstan II, också kallad Lupus (1002-1023). Och ärligt talat, varför skulle ärkebiskopen av York bege sig till Sverige?

I boken *Ekon i Husaby* (nr 43 i Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie) skriver biskop em Bengt Wadensjö initierat och inspirerat om den tidiga missionen och för fram nya tankar om den tid som var så avgörande för kristendomens spridande i Sverige. Flera av spåren leder tillbaka till Irland eller England, och Yorkshire. Inom en snar framtid kommer vi att kunna läsa mer om denna period genom ett arbete av den engelska historikern och språkvetaren dr Janet Fairweather. Boken översätts just nu av biskop em Lars-Göran Lönnemark och utkommer på Sällskapets förlag om något år. Kanske får vi då svaret på frågan om vad som förekom Olof Skötkonungs dop? Om man blickar tillbaka fyra hundra år före Sveriges offentliga kristnande, finner man i den engelska biskopslängden för York motsvarigheten till vår St Sigfrid, nämligen Paulinus, norra Englands apostel.

Den nordengelska missionen

Paulinus var utsänd av påven i Rom för att omvända såväl kung som undersåtar i Northumbria, dvs invånarna i det nuvarande Yorkshire och Northumberland. Han visade sig vara en plikt-trogen man, som med stor iver tog sig an sin uppgift och inte tvekade inför några umbäranden i de vilda och svårtillgängliga trakterna.

Han lyckades långt över de ställda förväntningarna och det berättas om hur tusentals människor kom till tro utefter vägen där han tog sig fram. Förmodligen var många av dem redan kristna sedan generationer tillbaka, kanske var det så att Rom ville befästa sitt inflytande över området på bekostnad av den keltiska eller iriska missionen. Ett sådant agerande är inte direkt främmande för oss i nord, med tanke på att den sydliga och västliga missionen tros ha tävlat med varandra även hos oss. Hur det nu än förhöll sig med olika kristna riktningar i norra England har Paulinus haft en oerhörd

S:t Paulinus. Mosaik i St Michael's Church i Mytholmroyd

Fortida stenkors i Penninerna och nutida spår efter Paulinus i Dewsbury Minster, där pilgrimstanken ännu känns högst levande. I nära 1400 år har människor begivit sig hit, årtalet 627 finns inpräntat på de moderna stolsryggarna.

betydelse, vid sidan av andra nordengelska missionärer som exempelvis Columba, eller St Cuthbert (mest förknippad med Durham och Lindisfarne). I England finns fler skriftliga källor bevarade, vilket har gjort det mer fruktbart att forska i missions-historien - Paulinus finns omnämnd av Bede. Det är dock helt nyligen som andra spår har satts i samband med Paulinus verksamhet. I en liten stad i Penninerna i västra Yorkshire, började lokala historiker fundera över funktionen för de stenkors som finns utplacerade med visst avstånd, ofta på oländiga platser. Det har senare visat sig att åldern på dessa kors kan ha sammanfallit med Paulinus verksamhet. Dessa nya rön gav inspiration inte bara till en bok i ämnet utan också tankarna på en vandring i Paulinus fotspår. Tre år tog förberedelserna, i slutet av augusti 2011 påbörjades en veckolång pilgrimsvandring tvärs genom Yorkshire med York Minster som slutmål.

Todmorden tillhör Gud!

Resan tog sin början i den lilla staden Todmorden. Just där tre dalgångar möts, dold av de omgivande höjderna, ligger denna osannolika och lyckliga plats, som för övrigt har fostrat inte bara en nobelpristagare utan två! I församlingskyrkan St Mary's predikade denna dag förre biskopen av Wakefield Thomas Butler och det med kraft. Han föreställde sig hur Paulinus bit för bit övervann alla hinder utefter vägen och slutligen kunde slå ner ett kors, ungefär som upptäcksresande till sydpolen satt ner flaggor i senare tider. "Bank, bank - Todmorden tillhör Gud! Bank, bank - Halifax tillhör Gud! Bank, bank - Dewsbury tillhör Gud!" - och så hela vägen vidare till York. Med dessa ord ringande inom oss påbörjade ett trettio-tal församlingsbor den långa vandringen. Och så jag, den enda svenskan, eller i stort sett den enda deltagaren utanför Todmorden, för den delen. Todmorden tillhör Wakefields stift, som numera är Skaras vän-

stift, det var därför extra roligt att på detta sätt få lära känna både människorna, kyrkorna och landskapet. Att vandra är ett bra sätt att lära känna (var)andra...och sig själv. Några av vandrarna vittnade efteråt om hur de upptäckt saker hos sig själva de inte visste om eller ens gillade, och hur ödmjuk man kan känna sig inför detta. Vandring i grupp kan vara både avstressande och intensivt på samma gång. Intrycken är många!

Per agrare – över fälten

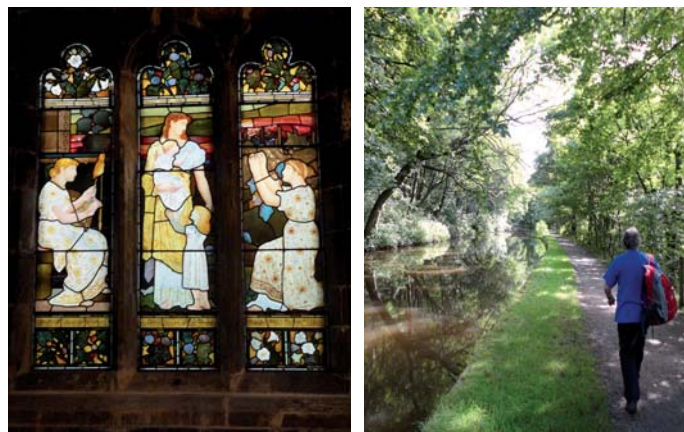
På den europeiska pilgrimsledskartan är England en vit fläck, så när som en kort sträcka vid Canterbury och en lite längre mellan Skottland och Holy Island (Lindisfarne). Men tydligen händer det i England som vi sett prov på i hela Europa: människor vandrar till heliga mål, leder tillkommer, nätverk växer fram. Samtidigt som Paulinusvandringen invigdes också en led i Wales och en i Skottland, i alla tre fallen under mediabevakning från BBC. Det visade sig även att det finns vandringsgrupper knutna till flera av de kyrkor och katedraler vi besökte, inte minst i York.

Vandringen gick över höjder, längs kanaler, genom städer, byar, och hagar och över solmogna fält. Vid varje dags slut hägrade målet, en församlingskyrka, en metodistkyrka eller en katedral. Vägen var inte alldeles lätt, så hur kunde det då inte ha varit för Paulinus! Dock var det asfalt som ställde till mest bekymmer för oss, något han med all säkerhet inte behövde bekymra sig om. Staden Leeds kommer jag för egen del alltid att minnas rent fysiskt, i fötterna, efter en nära tre mil ansträngande dagsetapp. Att vi kunde njuta av soligt, varmt och vackert väder hela veckan gjorde dock stegen lättare!

Det industriella arvet man förväntar sig i Yorkshire har tonats ner betydligt, oftast gör det sig mest påmint genom svartnade husfasader, som i Halifax. Men där det tidigare låg industrier har nedlagda fabriksbyggnader jämnats med marken och istället spirar trädplanteringar. Kanalsystemen rustas upp. De gamla dragvägarna utefter kanalerna är numera promenadstigar eller vandringsleder, om än inte alltid så väl skyltade. Ibland hördes ett extatiskt: "I've seen a sign!" (tolkningen är fri!). Här hemma händer det att vandrare ondgör sig om det är mer än hundra meter mellan skyltarna på en led, däremot klarar man sig ganska väl utan restauranger. I England var det tvärtom och de livsuppehållande pubarna låg relativt tätt, vissa med ångande yorkshire pudding på menyn.

Under sju dagars ständigt vandring hann vi tala en hel del med varandra och dryfta det mesta. Rytmen var något friare än den svenska pilgrimsvandringens; inga tystnadspass, inget delande vid dagens slut, ingen mässa utefter vägen. Men morgonmässor och kvällsböner hölls i kyrkorna vi besökte, och där fick vi också vårt natthärbärge. Att känna andningen hos en katedral om natten är en upplevelse i sig. John Bunyans psalm *He Who Would Valiant Be* (mer känd under titeln *To Be A Pilgrim*) följde oss under veckan och ibland hördes, särskilt i slutet på dagen, den trosvisa inledningen på missionspsalmen "*Come On Christian Solidiers*". På sätt och vis blev vandringen en resa även i Charles Wesley's fotspår, det var till stor del här han levde och verkade, och hans psalmer sjungs fortfarande i såväl anglikanska kyrkan som hos metodisterna.

Förste kristne romerske kejsaren Konstantin poserar utanför York Minster. De för oss kända orden "I detta tecken skall du segra" pryder sockeln.

T v: Alla dessa fantastiska kyrkfönster! I Tadcaster var de extra vackra.
T h: Stuart Clayton leder vandringen längs kanalen mot Halifax.

Målet är vägen

Så småningom övergick det kuperade landskapet i slättland och det blev svårt att riktigt veta om man befann sig i Yorkshire eller i Skaraborg. Ju närmare York vi kom, desto tydligare blev de skandinaviska rötterna, men även de romerska. Den sista biten vandrade vi längs den romerska vägen inbäddad i grönska. När så York Minster dök upp vid horisonten hördes en samfäll suck, målet för vår långa vandring var äntligen inom synhåll! Mottagandet i York var oföglömligt - inte minst för vandrarna från det fjärran Todmorden. En procession med ärkebiskopen i spetsen tog emot på katedralens trappa, därefter visades vi in till den väntande församlingen som stående och vända mot oss välkomnade, tillsammans med biskopen av Wakefield. Ett värdigare slut på denna vandring kunde vi inte tänka oss och jag är full av tacksamhet över att jag hade privilegiet att få följa med.

Helena Långström Schön, text och foto.

Skara, den 10 oktober 2011. (St Paulinus Day).

Litteratur

Clayton, Tina & Clayton, Stuart (2011): *In the Footsteps of Paulinus*
Wadensjö, Bengt (2009): *Ekon i Husaby*

50 år sedan Nils Lindholm slutade i Tengene pastorat

I samband med prosten Nils Lindholms pensionering från kyrkoherdetjänsten i Tengene pastorat gjorde redaktören Folke Tengeland följande intervju vilken var införd i en av tidningarna den 21 augusti 1961. Här återges intervjun i sin helhet:

Prosten Lindholm avslutar 35-årig gärning i Tengene

Efter 48 år som präst i Svenska kyrkan och av dem 35 år som kyrkoherde i Tengene pastorat lämnar kontraktsprosten Nils Lindholm med utgången av nästa månad åtminstone formellt sina poster som kyrkoherde och prost. Händelsen är remärkabel, eftersom den avslutar en gärning av en dignitet som få förunnats att utföra. Inlevelse och effektivitet har i rikt mått präglat det arbete som nu står inför sin avslutning. Avskedet måste bli ömsesidigt kännbart.

35 år är mer än ett tredjedels sekel. Ingen av prosten Lindholms företrädare i ämbetet har uppnått så lång verklig tjänstetid. Förta maj 1926 tillträdde han i Tengene, och den 30 maj installerades han av Hjalmar Danell i Fridhems kyrka, som var pastoratets största och ändå var så överfull att många fick hålla till utanför. Då hade den nye kyrkoherden kallats att efterträda prosten K. P. Enander, som fjärde provpredikant och med en förkrossande majoritet. Biskop Hjalmar Danell visiterade också pastoratet i samband med installationen.

Skolfrågorna dominerade i början

– Det var oerhört arbetsamma år, de tio första, säger prosten där han sitter en kväll bakom skrivbordet och blickat tillbaka på åren i Tengene. Det var att ta i håll med skolfrågorna, som var de dominerande problemen på den tiden. I fem skolråd med kyrkoherden som ordförande stöttes och blöttes ”vardagsläsningen” år efter år, och stämmorna överklagades flitigt. Emellertid blev det nya skolor i Tengene och Malma och tillbygge i Trökörna.

1926 stod kyrkan i Trökörna inför sin restaurering, ett arbete som genomfördes till allmän belåtenhet. 1929 restaurerades Fridhems kyrka och prästgården i Tengene, 1934 invigdes

Malma kapell, 1940 stod den nya komministerbostaden i Längnum färdig. Samma år utvidgades kyrkogården i Tengene, och biskop Ljunggren visiterade pastoratet. Krigsåren var betungande också genom att såväl komministern som kyrkoadjunkten kallades i militärtjänst.

1935 hade nämligen pastoratet fått en tredje prästtjänst, adjunkturen i Grästorp. Kyrkoherde Lindholm hade med imponerande siffror visat hur intensivt församlingslivet var. Krafttillskottet har varit ovärderligt, särskilt för Grästorps samhälle. 1050-talet kom med nya händelser. Den stora kyrkan i Fridhem omskapades till ett gudstjänstrum av helt ny karaktär, och församlingshemmen i Trökörna och Grästorp kom till. Nästa stora arbete är den kommande restaureringen av Grästorps kyrka, för vilken prosten Lindholm fått handlägga de förberedande förhandlingarna.

Det inre församlingslivet intensifierades också kraftigt från 20-talet. Syföreningarna satte igång, Grästorp fick en ungdomskrets. Sedan har Kyrkobröderna i Grästorp kommit till, och de många konfirmandjubileerna på senare år har samlat stora skaror.

Kontakt med hemmen

Men detta är ändå yttre händelser. Hur betraktas då den intima själavårdande kontakten med församlingsborna av den som sett så många nya årskullar passera dopet, konfirmationen, vigseln och den slutliga hädanfärden? Jo, han är glad över vad allt detta har kunnat ge både präst och församling, och särskilt uppskattar han de tillfällen till direkt kontakt med hemmen som de oerhört många sjukbesöken berett. Det är vid de tillfällena ute i hemmen som man är den verkliga kontakten, som sedan kan växa till obrytbar gemenskap. När man besöker de gamla, träffar man också de unga, och det är tillfällena att ta vara på.

Arvet finns kvar

Nu har de gamlas förnöjsamhet i stor utsträckning förbytt i en annan anda, där jäktet efter den yttre levnadsstandarden dominerar. Man får vara tacksam för att den yttre fattigdomens tid är förbi, men mitt i vårt välstånd måste vi ändå ta oss samman inför det enda nödvändiga, det som hör själen till. Här fanns ett oerhört rikt andligt arv hos de gamla, jag har erfarit det ofantligt många gånger ute i församlingarna.

– Vad finns då kvar av detta arv? Jo, grunden är oanfrätt, åtminstone på landsbygden. Vi har nästan hundra procentig kyrklighet här, även om man samtidigt möter tecken på likgiltighet. Det är glädjande att ungdomen så pass flitigt möter upp i kyrkan och att den hjälper till i syföreningar och kyrkokörer. Ungdomen finns där, även om man ibland saknar dem i kyrkan vissa perioder. Man får inte tro att de gått bort från kyrkan för alltid.

En särskild vikt har Lindholm alltid lagt på konfirmationsundervisningen. Under en lång följd av år har hans konfirmander årligen samlats till konfirmandträffar, och han har följt sina konfirmanders utveckling med levande intresse.

Krävande prosttjänst

Väne kontrakt är stiftets avgjort största näst Ås (som har den stora staden Borås). Det är ett krävande område att arbeta

som förman i. 1953 blev Nils Lindholm prost i Väne, och även på det området satte han in hela sin kraft. Det har varit oavbrutna serier av sammankomster på olika plan, visitationer och förrättningar av allehanda slag. Den årliga ungdomsdagen, som lanserats av Adolf Kloof, har fortsatt. Varje år har kyrkoråden samlats till överläggningar och samvaro, diakonidagar och syföreningsdagar har ingått i programmet. Två kontraktskonvent har man haft varje termin. Det har avgjort varit en styrka att prästerna och lekmännen i kontraktet har kunnat träffas och rådgöra.

Väckande förkunnelse

För många framstår prosten Lindholm i Tengene främst som den benådade förkunnaren, som predikant vars ord man inte kommer omkring. Hans predikogåva bärs upp av två samverkande faktorer: ett yttre framförande av hög klass och ett väckande engagemang i ämnet som svårligen kan lämna någon oberörd. Hans predikan är inte en slät ”uppyggelse”, den är en djup allvarlig vädjan till besinning och omvändelse, en maning och en varning som med effektiv kraft riktas rakt mot åhöraren.

Nu hör det till saken beträffande det yttre hos Lindholms predikan att predikanten besitter en språklig begåvning och skolning – befast bl.a. i en fil.kand. examen med nordiska språk – som sätter honom i stånd att utan svårigheter spontant finna de ord som stunden kräver. När han efter sina förberedelser har innehållet klart, kommer orden från ovan. Att tala från koncept är mig omöjligt, säger han, jag måste ha direkt kontakt med åhörarna.

Ett annat för prosten Lindholm mycket typiskt drag är hans fenomenala sinne för namn och personer. Han nämner praktiskt taget alla pastoratsborna och kan placera in dem i deras boningsort och släkthemmiljö. Han är också en god psykolog och bildar sig lätt en uppfattning om sina medmänniskor.

Tacksamhet och optimism

– Jag är innerligt tacksam över att ha fått tjänstgöra här. Jag har sett så mycket av fromhetsarvet och des yttringar, hur noga man varit med att göra rätt för sig. Och man har hjälpt varandra i svåra situationer. Låt oss nu hoppas att det goda arvet skall bevaras.

Så summerar prosten sin syn på läget och tillägger att det även om det kan se mörkt ut ibland inte finns skäl för att miströsta för framtiden. Här i pastoratet skall nog två präster i fortsättningen kunna klara upp den situation som uppstått i Grästorp. Men prästerna behöver lekmännens hjälp, särskilt med ungdomsarbetet. En adjunkt eller eventuellt en diakon borde ändå vara stationerad i Grästorp.

Sist av fem bröder

Detta är bland mycket annat vad prosten Lindholm har att säga inför avskedet från de församlingar som han så vuxit samman med under alla dessa år. Säkert är att han varit sällsynt skickad att leda den andliga utvecklingen här. Han vill inte bära någon etikett som skulle hänföra honom till den ena eller andra kyrkliga riktningen, men tydligt är att det gammalkyrkliga arvegodset sitter djupt hos honom, även om han inte tvekar att finna nya vägar för att låta kyrkans budskap nå ut. Han har ett utpräglat sinne för livets realiteter.

Som den siste i raden av fem kyrkoherdar som utgick från det lindholmska prästhemmet i Floby och under mycket knappa yttre omständigheter beträdde den studieväg som ledde till prästkallet står han nu färdig att lämna rodret i andras händer. Inget kan säga annat än att han med kraft och skicklighet utfört det verk han har varit satt till. Hans energi och effektivitet är beryktade. Ibland har man fått intryck av korthuggenhet, men en hårt engagerad man med dagen full av uppgifter måste arbeta effektivt. Tiden har varit dyrbar.

Avskedspredikningar

I söndags inledde prosten Lindholm sina avskedspredikningar i pastoratet i Grästorps kyrka och Malma kapell. Den 27 aug. predikar han officiellt sista gången i Fridhems kyrka och den 3 sept. i Tengene och Trökörna kyrkor.

F.T.

Nils Lindholm var född den 9 december 1891 i Floby och son till komministern Gustaf Lindholm. Han prästvigdes 1915 och tillträdde som kyrkoherde i Tengene 1926. Som emeritus bosatte han sig i Skara. Han avled den 24 maj 1963.

Vårens pilgrimsresor

4–11/4 Pilgrimspåsk på Malta
13–23/4 Det heliga landets östra hälft Jordanien
23–28/4 Fatima med p Joseph Maria Nilsson OFMconv
27/4–1/5 Polen med Czestochova och världens största Jesusstaty
7–17/5 Det heliga landet för endast 9990 kr med halvpension

Boka på vår nya hemsida eller ring oss! Beställ folder!

PILGRIMSRESOR

046-15 05 90 info@pilgrimsresor.nu www.pilgrimsresor.nu 0431-185 89

Senaste publikationerna i Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie

57. Mission i förändring-perspektiv på Skara stift och Svenska kyrkans mission 1874–2009. Märta Bodin. 2010.
58. Varnhems kloster före Birger jarl. Om klostrets rotträdar i tiden. Red. Markus Hagberg. 2011.
59. Kyrkohandbok för Evangeliskt-Lutherska Församlingarne i Ryska Riket 1832. Faksimiltryck med kommentarer. 2011.
60. Äldre Västgötalagen och dess bilagor. Per-Axel Wiktorsson. 2011.
61. Led milda ljus. Erland Olsson berättar om sitt liv. 201.
62. Sånger till fyra kyrkofester i Skara stift. Ann-Marie Nilsson. 2011.
63. Hospitaller i Skara stift. Torgil Hallböök. 2011.

Sånger till fyra kyrkofester i Skara stift

Sånger till fyra kyrkofester i Skara stift

Ann-Marie Nilsson

I det medeltida Skara stift, och så småningom i hela det medeltida Sverige, besjögs helgonen Elin, änkan från Skövde, och martyren Eskil, ”Södermanlands apostel”, med egna liturgiska sånger på sina respektive festdagar. Det fanns också särskild liturgi, s.k. *hystoria*, för en relik som Skara domkyrka hade fått som gåva av kung Håkon Magnusson i Norge, en tagg ur Kristi törnekrona, och för vördandet av jungfru Maria på lördagar. I dessa fyra *hystorie* ingick sånger (hymner, responsorier och antifoner med psaltarpsalmer), att sjungas i tidegården, d.v.s. vesper (aftonsång), matutin och laudes (ottesång), allt på latin.

Tidigare har enbart texter till sångerna i dessa fyra fester utgivits. I sitt kompletta skick, med de melodier som de har sjungits till under medeltidens senare skede, från c:a 1300 till reformationens genombrott på 1500-talet, föreligger de nu i utgåva av Ann-Marie Nilsson, docent i musikvetenskap. Festdagarnas samtliga latinska texter – inklusive tidegårdens läsestycken om helgonens liv samt bönerna – med svensk översättning förbereds för en kommande utgåva av fil.dr. Elisabet Göranson. Sångerna om helgonens liv, Kristi törnekrona och jungfru Maria har brukat tillskrivas Brynolf Algotsson, som var stiftets biskop åren 1278–1317, om än hans upphovsmannaskap i modern mening, det vill säga som textförfattare och kompositör, har ifrågasatts.

Som forskare får man ofta frågan hur och var man kan hitta dessa gamla sånger och om det verkligen för 700 år sen fanns noter som man kan läsa i våra dagar. I bibliotek och arkiv, där källmaterialet förvaras, kan man söka dem i kataloger och förteckningar, som kan vara mer eller mindre detaljerade.

Somligt finns bevarat i enstaka handskrivna böcker (*codices*) på pergament, men mycket är förstört. Exempelvis saknar vi melodikällor till några av sångerna till törnetaggens fest. Efter reformationen ansågs katolska kyrkliga handskrifter på pergament oanvändbara för kyrkligt bruk, men väl så användbara

som bokomslag. Detta var ett beprövat användningsområde sedan århundraden, även inom kyrkan. Således ligger en stor mängd kyrkosång i Riksarkivet i Stockholm som omslag till Vasatidens fogderäkenskaper, lösryckta blad ur handskrivna böcker från olika delar av det medeltida Sverige, ett spännande men svårbedömt källmaterial. På senare år har en katalog framställts över dessa drygt 20 000 fragment. Relevant fragmentmaterial och handskrifter finns också i Finland.

Skriften med de fyrkantiga noter, som fjäderpennorna åstadkom, korallnotskrift eller kvadratnotation, anger relativ tonhöjd men inte notvärden, och utförandesättet har varit föremål för olika uttolkningar och en mångfald diskussioner forskare emellan. Bokens illustrationer ger ett flertal exempel på hur sångerna tar sig ut i källor från 1300- till 1500-tal.

Under medeltiden föreställde man sig att påven Gregorius den store (d. 604) skulle ha skapat den enstämmiga, rytmiskt obundna medeltida kyrkosången, som han skulle ha fått genom den helige Ande. Därför har denna repertoar fått benämningen ”gregoriansk”, även till de delar som tillkom långt efter Gregorius’ tid. Numera är forskare ense om att standardrepertoaren konsoliderades under karolingisk tid (800-talet och senare). I äldre tid kunde det hända att påvar och biskopar fick äran av att ha ”skrivit” sånger för kyrkligt bruk utan att vi nu vet bestämt om de är upphovsmän i modern mening. Säkert är dock att allt som skulle få ingå i stiftets liturgi borde godkännas av en kyrklig styresman, t.ex. av en biskop som Brynolf Algotsson, och detta kan mycket väl vara ett skäl till att deras namn har bundits till verken.

Sångmelodierna och texternas strofformer uppvisar ganska stora likheter sinsemellan. Sångerna är typiska för den ”nyare” tidsstil som kännetecknar kyrkosång efter 1100-talet. Med utgåvan ges nu möjlighet att framföra dem. *Sånger till fyra kyrkofester i Skara stift* ger också en liten introduktion om genren samt om vilka melodivarianter som förekommer. I en exkurs med bevarade sånger till Josef, Marias make, visas att paret förenades genom att de i sina båda nordiska *hystorie* besjögs med samma melodier. Slutkapitlet återknyter till det senaste halvseklets diskussioner och forskning i frågan om biskop Brynolfs eventuella upphovsmannaskap. Med en engelsk summary görs boken tillgänglig för en internationell kännarkrets. Boken omfattar 218 sidor och kostar 200 kr.

Foto: Ragnar Sigsjö

Johan Rezelius och hans familj

Artikelförfattaren vid graven i Vilske-Kleva

I Istorps pastorat, längst ut i Västergötland på gränsen till Halland hade jag vid det laget varit kyrkoherde i femton år utan att veta att en av mina förfäder också varit kyrkoherde i samma landskap. Men en lördagseftermiddag fick jag telefon från släktforskaren Evert Hansson i Tidaholm. Han frågade om jag var släkt med Rezelius. Jag kunde inte förneka att detta var min farmors flicknamn, men jag hade ingen aning om var denna släkt hade sina rötter. Genom min nyfunne femmänning fick jag då veta att vi båda härstammade från kyrkoherde Johan Rezelius i Vilske-Kleva. Därmed öppnade sig nya släktforskningshorisonter och jag började äntligen känna mig som en riktig västgöte.

För att omedelbart stilla min nyfikenhet ringde jag omgående upp min utomordentlige kontraktsprost Tor-Arvid Broman, RIP. Denne visste nämligen allt som var värt att veta om prästerna i Skara stift. Tor-Arvid kunde på stående fot berätta att mina förfäders gravstenen i form av en hög kalkstensflisa fortfarande står kvar intill sakristian vid Kleva kyrka. Han kunde till och med ur minnet läsa upp texten: »ÅT MINNET AV PROSTEN JOH. REZELIUS PASTOR I KLEVA FÖDD D. 20 NOV. 1739, DÖD D. 4 APRIL 1828, PRÄSTERSKAPETS [i Skara stift] SENIOR, OCH DÅ HANS EMBETS DAGAR UTE VORO GICK HAN HEM [Luk.1:23], SAMT DESS MAKA ANNA CAJSA SÖDERLIND FÖDD D. 9 FEBR. 1767, DÖD D. 21 DEC. 1804. DESSA ÄRO I TRON DÖDE.»

Sedan dess har det blivit flera besök på Kleva kyrkogård med dess hisnande utsikt ända mot domkyrkotornen i Skara och mot silon i Vara. »Härav hade man ifrån Klefva en vidlyftig prospekt», som Linné skriver i sin »Västgöta-resa».

Farmor farfars far Johan Rezelius var född 1739 i Hästhalla kvarn i Skallmeja. Hans far Anders Johansson var mjölnare. Modern hette Annika Andersdotter. Familjen flyttade längs Flian till den närbelägna Forsa kvarn och sedan vidare till Backgårdskvarn i Resville (egen socken under medeltiden, uppgick i Norra Härene på 1500-talet). Till gymnasiet i Skara

kom han 1755 och antog då namnet Rezelius efter hembyn Resville. Han skrevs in som student i Uppsala 1763 men flyttade 1769 till Lund. Där disputerade han för filosofie kandidatexamen under den kände professorn, orientalisterna och universitetsbibliotekarien G J Sommelius över Henoksprefatian i Judas brev, vers 14. Efter prästvigningen i Skara blev han adjunkt i Råda samt 1771 extra ordinarie bataljonspredikant vid Kgl. Skaraborgs regemente.

Den 14 maj 1777 avled komminister Gabriel Söderlind i Broddetorp. Eftersom dödsfallet ägde rum efter den 1 maj räknades hans tjänsteår till den 1 maj året därpå. Dessutom erhöll änkan sitt nådår enligt bestämmelserna i prästerskapets privilegier. Men vad skulle sedan hända med familjen? Fanns det någon lämplig prästman som kunde tänka sig konservation av änka eller dotter? Tydligt lovade Johan Rezelius att gifta sig med dottern Anna Kajsa samt att ta hand om svärmodern, övriga barn samt svärmors syster Rebecka mot att han erhöll komministertjänsten. Han blev utnämnd 1778 samt tillträdde kapellansbostället Sven Fröjdenbergsgården i Toltan, Broddetorp, den 1 maj 1780.

Problemet var emellertid att den tilltänkta bruden vid tillträdet bara var tretton år. Därför fick bröllopet vänta ända till 1785 då Anna Kajsa fyllt aderton och därmed kunde ingå i det äkta ståndet. Någon romantik hade man inte råd att kosta på sig. Det var fråga om ett resonemangsäktenskap. För familjen Söderlind gällde det att överleva och Rezelius å sin sida föredrog uppenbarligen den yngre av kvinnorna som kunde tänkas bli mor till ett antal barn.

Även hans avlidne svärfar Gabriel Söderlind, son till inspektör Jonas Svensson på Gammalstorp i Forsby, hade på sin tid gift sig med företrädarens dotter. Söderlind missiverades 1759 som vice komminister till Broddetorp för att hjälpa komministern Nils Magnelius. Allt tycks ha avlöpt väl eftersom han även kom att ingå äktenskap med husets dotter Magdalena Cajsa. Efter Magnelius död 1770 efterträdde Söderlind honom som ordinarie komminister. Sju barn föddes i detta äktenskap, varav flera dog i späda ålder.

Söderlinds svärfar Nils Magnelius hade antagit efternamnet efter sin far, som hette Mäns (Magnus) och var bonde i Hulan i Sventorp. Efter prästvigningen 1724 blev Magnelius pastorsadjunkt i Broddetorp hos komminister Wallbeck och sedan vice komminister därstädes, oförhindrad av att han 1727 blivit varnad av domkapitlet för sina svordomar! Efter Wallbecks död 1731 blev Magnelius vice pastor i Åsle. Warholm skriver: »Sedan han år 1729 blivit enhälligt kallad till komminister i Acklinga, men genom general Mentzers motstånd gått miste därom, blev han 1732 utnämnd till komminister i Sandhem, men kort därefter genom Kungl. Maj:ts dom transporterad till Broddetorp.»

Emellertid tycks Magnelius under sin korta tid i Vartofta härad hunnit göra sig bekant i det mellan Åsle och Sandhem belägna Yllestad, eftersom han där 1732 ingick äktenskap med Magdalena Bornandra, dotter till kyrkoherden i Yllestad Johan Bornander i dennes andra äktenskap med Magdalena Runell. Denne var i sin tur son till kyrkoherde Sven Bornander i Saleby.

Broddetorps kyrktäta pastorat bestod av fyra socknar,

Johan Rezelius. Porträtt i Sofiedal, Loringa

Broddetorp, Hornborga, Sätuna och Bolum, belägna längs östra stranden av Hornborgsjön, en sjö som sedan urminnes tider med sina rika höskördar och ofantlig tillgång på fågel och fisk erbjudit de materiella förutsättningarna för vad som för tusen år sedan var Västergötlands centrala bygd. Med 1800-talet inbröt dock en ny tid. Redan 1802 genomfördes den första av en rad katastrofala sjösänkningar. Sedan var det dags att strukturrationalisera den kyrkliga organisationen, något som flera gånger tidigare varit på tal. 1804 skrev domkapitlet till landshövdingen och bad att denne »med sin kraftiga åtgärd» skulle se till att en tidigare framtingad »överenskommelse» om att bygga en enda kyrka för hela pastoratet skulle verkställas. Det blev slutligen den kraftfulle prosten Gustaf Bratt som trots stort lokalt motstånd såg till att de fyra socknarna fick en ny gemensam kyrka, centralt belägen i Broddetorp. Denna blev färdig 1821, varpå Bratt fick tillfredsställelsen att utplåna de otidsenliga medeltidskyrkorna. Broddetorps dopfunt övertogs av den nya kyrkan medan de andra kyrkornas nu överflödiga dopfuntar kom till Statens historiska museum. Den driftige Bratt blev uppskattad av sina överordnade. 1825 kom han på domprostförslag och 1830 utnämndes han till teologie doktor.

Detta hände dock efter Rezelius tjänstgöring. Under hans tid firade man fortfarande gudstjänst i de fyra medeltida kyrkorna. I Broddetorps gamla kyrka, som var belägen några hundra meter öster om den nuvarande, vill man gärna tänka sig att han förrättade altartjänst framför det berömda antemensale, som numera finns i Statens historiska museum. Så var dock inte fallet. Detta förnämliga inventarium betraktades som gammalt skräp. Det hade sedan länge degraderats till att förvaras i sakristian eller hade rent av stoppats in under någon kyrkbänk.

Familjen Rezelius växte. Den unga hustrun i kapellansgården födde sex barn, varav fem uppnådde vuxen ålder. Efter tjugo

år i Broddetorp blev det dock dags att dra vidare. 1798 blev Johan Rezelius utnämnd till kyrkoherde i grannpastoratet Kleva, Ullene och Bjurum (som i sin tur bildats 1768 genom sammanslagning av Hånger och Mårby). Tillträdet ägde rum den 1 maj 1800. I Kleva prästgård födde Anna Cajsa ytterligare en son, som dock avled i späda ålder. Själv avled hon i gulsot vid 37 års ålder i december 1804.

Äldsta dottern Anna Beata, född 1787, gifte sig 1810 med regementsskrivaren Gustaf Sandsjö. De var bosatta på Bissgården (Biskopsgården) i Husaby, flyttade senare till Bro i Istrum och slutligen till Gullhammar i Vättilösa. Sonen Anders Nikolaus blev 1873 den förste kyrkoherden i Hjo sedan staden och dess landsförsamling skilts från moderförsamlingen Fågelås. Enligt Cederbom-Friberg var kyrkoherde Sandsjö en ståtlig man men »hans möjligen imponerande yttre motsvarades ej av inre begåvning» något som exemplifieras med dråpliga situationsbilder. Personligen var han dock »en stilla och oförarglig man, rättskaffens och oförvitlig i sinandel.

Dottern Magdalena Kajsa, född 1789, gifte sig 1812 med Jonas Bornander (ej släkt med tidigare nämnda Bornander), först komminister och sedan kyrkoherde i Sjögerstad och Rådene. Makarna fick två döttrar, Emerentia Amalia, född 1814, och Sofia Charlotta Carolina, född 1818.

Enligt Cederbom-Friberg var Magdalena Kajsa en liten, livlig och välvillig kvinna, som vårdade sig om socknens fattiga. Hon tog även ta hand om en del släktingar, först och främst sin lillasyster Christina Charlotta men också några kusiner som blivit moderlösa. Hennes morbror Gabriel Söderlind, som var bruksinspektör i Visnum i Värmland, blev 1815 änkeman med fyra minderåriga barn. Också hans tre söner fick då bo i kapellansbostället Lunnagården i Sjögerstad, Johan som blev fil. doktor och rektor för S:ta Clara högre lärdomsskola i Stockholm, Gabriel som blev prästvigd och sedermera konsistorienotarie i Skara samt Torsten.

Den blivande kyrkoherden i Hjo Anders Nikolaus Sandsjö, mannen med ett imponerande yttre som alltså var hennes systerson, bodde som adjunkt några år hos Bornanders. Längre hade makarna även en fosterdotter, Lovisa Sofia Anna Fröding, dotter till Nils Fröding, under många år komminister i det närbelägna Borna (Borgunda) och 1826 död som nytillträdd kyrkoherde i Od. Dottern Emerentia Amalia Bornander kom sedan att gifta sig med fosterdotterns broder Magnus Fröding.

Jonas Bornander var from och godmodig till sitt väsen, klassiskt bildad samt synnerligen sparsam, vilket gjorde att han efter hand kunde förvärva ett antal gårdar i bygden. Under hans tid byggdes en gemensam kyrka för Sjögerstad och Rådene. Vid makarnas guldbryllöp 1862 skänkte Bornander 100 riksdaler till den blivande kyrkan och till de fattiga. Han skänkte senare även 1500 riksdaler till koppartak på tornet. Biskop Butsch frågade om han som tack ville få Vasaorden eller bli utnämnd till prost. Då skall han ha svarat: »Då skall jag be att bli prost – för då har Mor lite nytta av det också.»

I byn Loringa lät Bornander bygga fastigheten Sofiedal, uppkallad efter dottern Sofia. Dit flyttade den ogifta svägerskan Christina Charlotta, född 1797 och hemmadotter i Vilske-Kleva, sedan hennes far Johan Rezelius 1828 avlidit och hon därför nödgats flytta ut från prästgården. Till Sofiedal medförde hon bl.a. ett porträtt av fadern som fortfarande

finns kvar där. Rezelius är avbildad i tidstrogen peruk. Han håller upp en bok med texten till Psalt. 116:12-13: *Huru skall jag Wedergälla HERranom alla hans välgjeringar, som han mig gör? Jag wil taga then hälsosamma kalken, och predika HERrans Namn.* Till Sofiedal flyttade även Magdalena Kajsa sedan hon 1871 blivit änka efter Jonas Bornander. På kyrkogården i Sjogerstad finns en stor gravvård med många namn, rest över den Bornander-Frödingska familjegraven.

Äldste sonen i syskonskaran Rezelius var min farmors farfar Carl Johan, född 1790. Efter gymnasiet i Skara kom han till Uppsala, där han 1815 avlade kansliexamen. Han blev omsider expeditionssekreterare i civildepartementet. Efter pensioneringen 1855 flyttade han till Södertälje med hustrun Eva, född Tisell. Anledningen till flytten var dels att luften var mer hälsosam i Södertälje än i de många skorstenarnas Stockholm, dels att det var billigare att leva där. Han avled 1873 och begravdes på kyrkogården vid S:ta Ragnhilds kyrka. Gravstenen med texten REZELII GRAF finns fortfarande kvar längs gången som leder från torget mot tornet.

Näste son, Anders Gabriel, född 1792, råkade illa ut. Enligt Warholm hade han »ett svårt äventyr i Uppsala» där han blivit student 1812. I februari 1813 dömdes han för förfalskning i avsikt att få ett diskontolån. Han relegerades från universitet, bytte namn till Noordh och blev regementskvartermästare vid Mörnarska husarregementet. Då han var förlagd till Helsingborg fick han ett »oäkta barn» med pigan Bengta Andersdotter, sedan betecknat som trolovningsbarn. Denna dotter, Anna Beata, född 1835, fick heta Rezelius i efternamn. Efter faderns död 1849 flyttade flickan till sin faster i Sjogerstads prästgård. 1854 blev hon guvernant på Höjentorps kungsgård i Eggby. 1863 ingick hon äktenskap med Johan Holmgren, då komminister i Kinneved, senare komminister resp. kyrkoherde i Vilske-Kleva. Hon fick alltså som prästfru flytta in i sin farfars prästgård.

Hennes man Johan Holmgren var »svag, sökande råd av alla utan att själv kunna giva något. Ödmjuk och undfallande fick han aldrig någon position i omgivningen. Hans ord aktades föga», enligt vad Cederbom-Friberg uppger. Makarnas son Hugo Holmgren utvandrade 1891 till Amerika, där han blev präst i Episkopalkyrkan i Pawtucket, Rhode Island och sedan i St. Bartholomew på Manhattan i New York, som hade en särskild svensk avdelning. På stifts- och landsbiblioteket i Skara finns c:a 160 brev som Hugo Holmgren skrivit till sina föräldrar. Där berättar han att »vi hafva Augustanasynoden med dess prester till våra värsta fiender.» Vidare skriver han att »Luther var en lumpesamlare inom Guds rike, ingenting annat. Låt honom fara. Låt oss behålla Kristus.»

Vad Warholm uppger om Johan Rezelius tycks bygga på uppgifter från tiden i Kleva. Han uppger att Rezelius varken förtärde kaffe eller te eller något slags spirituosa, utom någon gång öl (möjligen har den genen gått i arv till mig). Han var rörlig och liten till växten, red gärna och lär ha somnat på hästen och fallit i marken utan att skada sig. Han var mycket tankspridd. »En gång gick han under gradualen från altaret ur kyrkan och begav sig ut på gårdet, för att se på grödan, där han blev av klockaren återfunnen.»

En insats för det lokala näringslivet gjorde han genom att anlägga ett kalkbruk på prästgårdens ägor. Av Lindskogs beskrivning av Skara stift, som utkom 1810 och till vilken

uppgifterna om Kleva sannolikt är lämnade av Johan Rezelius själv, framgår att man ur prästgårdens åkermark kan gräva upp s.k. orsten (stinksten), »hvilken till myckenhet årligen upköres och sedan medelst alunskiffer förbrännes till kalk». På den s.k. häradsökonomiska kartan, som framställdes 1877-82 är ett kalkbruk utmärkt på prästgårdens ägor.

Han såg också till att få tag på skickliga stenhuggare från Kinnekulle som kunde lära församlingsborna att bearbeta kalkstenen. Ett bestående resultat av detta stenhuggeri är hans ståtliga gravvård vid Vilske-Kleva kyrka.

Anders Brogren

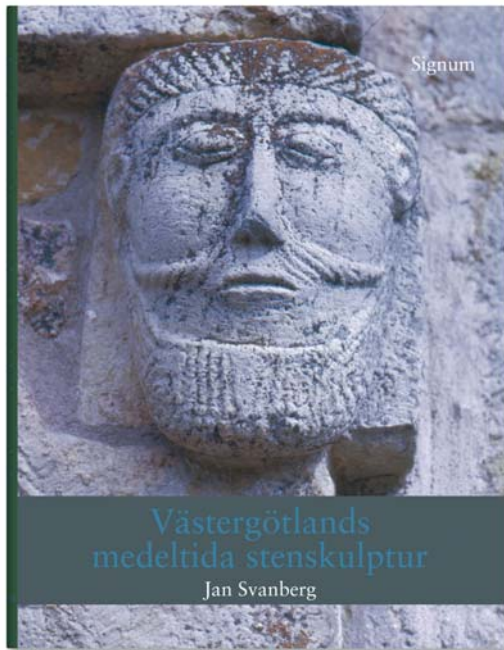
Hospitalen var under medeltiden avsedda att vårda de spetsläska. Senare fick de en annan inriktning och då framförallt vård av sinnesjuka. Hospitalsjukvården fortsätter långt fram under 1800-talet i Sverige. Kyrkans roll för de spetsläska var markant under medeltiden, även om spetsläskeshospitalen egentligen var världsliga inrättningar stod de under kyrkligt överinseende. Av de religiösa ordnarna som ägnade sig åt spetsläskvård fick Johanniterorden en viss betydelse för Skara stift genom dess förbindelser med Ture Jönsson Tre rosor. Det är också denne som 1520 påbörjar det sista klosterbygget i Sverige på sin gård Lindholmen. Klostret var tänkt att inrymma även ett hospital. Detta, liksom de flesta andra hospitalen förstördes efterhand och dess byggnadsmaterial uppgick i nyuppförda borgar och slott.

I Tyskland och i nordeuropa var det S:t Georg, som i Sverige blev S:t Göran eller S:t Jörgen, som blev spetsläskeshospitalens skyddshelgon och senare fick lämna namn åt flera hospital. Ett särskilt begrepp har blivit den kända statyn i Storkyrkan i Stockholm, där riddaren dräper draken och befriar prinsessan, Sankt Göran och draken, av Bernt Notke 1480. I sockeln till statyn under prinsessan finns två spetsläska som söker bot genom att dricka vattnet som springer fram från altaret.

Docent Torgil Hallbööks undersökning är den första stiftsinventeringen i sitt slag och blir därför en viktig kunskapskälla kring hospitalsjukvården i vårt land där kyrkan såg sig ha en viktig uppgift utifrån det kristna kärleksbudskapet.

Boken omfattar 86 sidor, är rikt illustrerad och kostar 100 kr.

Västergötlands medeltida stensulptur

Efter Gotland är Västergötland det landskap som är rikast på medeltida stenkunst, så det är anmärkningsvärt att landskapets stensulptur inte behandlats mer ingående. Senast något större arbetet publicerades i ämnet var för nästan 100 år sedan (Ernst Fischer, *Västergötlands romanska stenkunst*, 1918). Därför är det glädjande att konsthistorikern och professorn Jan Svanberg nu har skrivit boken *Västergötlands medeltida stensulptur*. Denna bildskatt är formad i sandsten precis som den gotländska stenkunsten, men västgötsk stensulptur har hämtat sin inspiration från annat håll och är mer besläktad med Jyllands granitsulptur. I synnerhet har urgamla sjöförbindelser mellan kusterna där vi idag finner Göteborg och Fredrikshavn varit viktiga impulser.

Jan Svanberg har valt att fokusera på byggnadskonsten, även om han även uppehåller sig vid utvalda gravvårdar på Hällstads kyrkogård, i Gudhems och i Varnhems klosterkyrkor. Några dopfuntar diskuteras också men det är huvudsakligen byggnaderna som tas upp, eftersom dopfuntar och liljestenar inventerats tidigare.

Boken är indelad i två större avdelningar: den romanska och den gotiska stensulpturen, av naturliga skäl är den senare avdelningen mer omfattande än den förra, eftersom Västergötland har mer bevarad gotisk stensulptur än romansk. I förra avdelningen diskuteras framför allt stenmästarna som verkat i landskapet. I den senare avdelningen ryms flera intressanta kapitel där Svanberg bland annat skriver om drottning Katarinas och Birger jarls gravvårdar och de omdiskuterade stenhuvudena i Skara domkyrkas interiör.

Det som utmärker den medeltida stenkunsten i Västergötland är att så många av skulptörerna är kända till namnet. Flera stenmästare har signerat sina verk med sitt namn på latin eller med runor och några har försäkrat sig om att gå till eftervärlden genom att avbilda sig själva. Västergötland har mer än dubbelt så många signerade stensulpturer från medeltiden än något annat svenskt landskap. Svanberg menar att stenmästarna i Västergötland var en grupp ovanligt självmedvetna yrkesmän som gärna signerade sina verk. Eftersom författaren har en konsthistorisk infallsvinkel läggs tyngdpunkten ofta på

personen bakom konstverket, stenmästaren. Läsaren får lära känna de som hållit i redskapen, bland andra Härjamästaren och Ottravadmästaren. Den senare skapade i kyrkorna på Falbygden en rad innehållsrika symbolbilder för gott och ont, död och uppståndelse både på portalreliefer och på dopfuntar. Favoritdjuret tycks ha varit lejon eftersom det är ett återkommande motiv för denne stenmästare.

Härjamästaren, som troligen kom från Italien, har inte skulpterat några lejon, men däremot björnar, i några mindre vanliga sammanhang. Björnarna finns ovanför Härja kyrkas portal och i korets östgavel. Bevarade björntämjarmotiv finns i Frankrike, England och Italien och kan enligt Svanberg symbolisera utmaning och triumf över döden.

Ytterligare ett intressant motiv är bladmannen, kanske mer känd under den engelska benämningen ”*The Green man*”. Mansansikten med blad växande ut ur mun, näsa och ibland ur ögon finns på flera håll i Västergötland, bland annat i Gudhem, Varnhem, Skara. Bladmannen är en mycket gammal figur som ursprungligen har ett samband med fruktbarhet och växtlighet. I Skara domkyrka kan växtornamentiken kring en bladman till och med artbestämmas, han är omgiven av vinblad. Ofta har bladmannen ett sorgset ansiktsuttryck, såsom i Varnhem och i Skara. I den tidiga kristna konsten tycks bladmannen ha uppfattats som en växt demon, men betydelsen har skiftat med tiden och motivet har, exempelvis på gravvårdar, kommit att tolkas som en symbol för både livet och döden.

Svanberg granskar, i bokens andra avdelning, ingående drottning Katarinas gravvård som förmodligen huggits av en fransk stenmästare. Originalen finns idag på Statens Historiska museum, en replik är placerad i Gudhem. Katarina Sunesdotter var gift med Erik den läspe och halte och hennes faster var abbedissa i nunneklostret i Gudhem. Där slutade Katarina sina dagar någon gång efter februari månad 1253, då hon i samtida källor nämns som död.

Svanberg presenterar nya intressanta uppgifter. Varken Eric Dahlbergh eller Peringskiöld har avbildat drottning Katarinas gravvård på ett korrekt sätt. Dahlbergh lät bland annat skriva en egenhändigt uppdiktad inskrift i sin teckning, i form av text som löper runt gravstenens tre sidor. Där står: *Divae reginae GUTAE cippus quondam erectus in conditorio Reginae, servatur nunc in templo parochiali*, översatt till svenska: ”Den gudomliga drottning GUDAS gravsten, en gång uppställd på drottningens grav, men nu förvarad i sockenkyrkan.” Så kan det naturligtvis inte ha stått på gravstenen.

En hel del saknas på gravvården. Studerar man fragmenten noga kan tre små figurer vid Katarinas huvudgård urskiljas. De föreställer hur den avlidnes själ tas om hand av änglarna. Denna föreställning som är mycket vanlig i medeltida gravkonst skildras på drottning Katarinas gravvård genom att en liten naken figur sitter på huk mitt i en duk. På var sida om den lilla personen finns en ängel sittande i var sin karmstol som håller med var sin hand i duken. I den andra handen håller änglarna var sitt vaxljus, av tekniska skäl har dessa fått framställas horisontalt nedfälda. På Dahlberghs stick, har figurerna förvanskats till ett enda flygande huvud med vingar, så brukade själen nämligen återges på 1600-talets

gravstenar. Ännu mindre syns av de fragment som har varit en framställning av två par små munkar som sitter och läser en evig förbön eller själamässa (*missae defunctorum*), som hjälp i skärselden, för drottningen. Under medeltiden var man beredd att donera rejält tilltagna summor till klostren om klosterbröder och systrar lovade att läsa böner och själamässor över den döda, trots detta är framställningar av själamässor mycket ovanligt. Stenformerna på gravstenen som skall föreställa pergamentsblad har en gång varit bemålad, kanske med själamässans inledningsord: *Requiem aeternam dona eis, Domine*, (Herre, giv dem den eviga ron).

De omsorgsfullt utmejslade västgötska stensulpturerna är fyllda av budskap som Svanberg tolkar och delger läsaren på ett intresseväckande sätt. De fina fotografierna till *Västergötlands medeltida stensulptur* står två av Svanbergs tidigare elever för, Rolf Green och Kjartan Hauglid. Men som läsare kan man önska att *Västergötlands medeltida stensulptur* skulle innehålla ännu fler bilder, och gärna fler detaljbilder. Nu diskuteras motiv som inte illustreras, exempelvis den märkliga scenen i Härja kyrka där fyra män håller varandra i händerna medan två av dem lyfter ett tjurhuvud. Jag vill gärna se motiven när jag läser de detaljerade beskrivningarna av dem och de intresseväckande resonemangen kring möjliga europeiska impulser. Det hade även varit intressant med en kulturhistorisk infallsvinkel till diskussionen om några av motiven. Den gedigna litteraturlistan innehåller huvudsakligen referenser till konsthistorisk litteratur vilket kan uppfattas vara en brist beroende på vem läsaren är. Trots det fyller boken en stor lucka och kommer helt säkert att öka intresset för det västsvenska kulturarv som den medeltida stensulpturen i kyrkorna och klostren utgör.

Ritwa Herjulfsson

Västergötlands medeltida stensulptur av Jan Svanberg. 2011. Signum.

Hemförandet av S:ta Elins döda kropp

Enligt den bevarade legenden dödades Elin från Skövde i samband med att hon var på väg till invigningen av kyrkan i Götene. Exakt vilket år detta skedde är inte känt. Hur som helst var det en händelse man inte glömde. Ett mord i anslutning till att biskopen och hans följe kom för att inviga socknens kyrka var minst sagt extraordinärt.

Ändå är det kanske främst en annan sak som inte upphört att fascinera eftervärlden: funderingarna och spekulationerna kring vilken väg liktåget med den döda Elin valde från Götene till hemorten Skövde. Många har (haft) svårt att kunna ta till sig Elinlegendens och avlatsbrevens uppgifter i denna del. Är det verkligen rimligt att tänka sig att man valde att vandra en lång omväg för att slutligen närma sig Skövde söderifrån via vad som idag kallas Källegården? Det fanns ju otvetydigt sträckningar som var genare, och som väl Elin bör ha brukat på väg till Götene.

Gunnar Linde gick för sin del rent av så långt på 1950-talet att han försökte konstruera en ”ursprunglig” Elinlegend ”före Bryniulfs tid”, varvid han utmönstrade Götene som dödsort till förmån för den nämnda Källegården. Han erkänner dock att den springande punkten i hans egen lösning är svår att leda i bevis,

nämligen att Källegården ”äldst burit namnet Göthem” samt att detta namn feltolkats av biskop Brynolf eller någon avskrivare.

Andra har gissat på att Göteve, inte Götene, skulle vara Elins dödsort. Sådana gissningar har dock inget fog för sig, och saknar oftast varje spår av vetenskaplig underbyggnad.

För den som väljer att tro att legenden och avlatsbrevens återger rätta namnformer och platser, återstår då att förklara eller göra sannolikt att det fanns allvarliga, sakliga skäl för dem som bar båren med Elins kropp att inte gå den genaste vägen mellan Götene och Skövde utan att välja att göra en kringgående rörelse.

Själv har jag därvid brukat en förklaringsmodell i linje med var jag i min ungdom lärde mig på plutonchefsskolan, ja redan under utbildningen till gruppchef. Strategin gick ut på att man, för att undvika oönskade sammanstötningar med fientliga trupper i området, skulle välja att göra en kringgående rörelse. Vägen att ta sig till målet blev visserligen längre, men samtidigt avsevärt tryggare. Denna strategi är känd och brukad i många sammanhang, alltsedan urminnes tider.

Överfört till legendens kontext och framställning: Kanske bodde släktingar och vänner till Elins dödade svärson, alltså de kretsar som tagit ut sin hämnd på Elin, i anslutning till den kortare vägen? Kanske hade de där sina gårdar och ägor? I så fall var det rimligen inte ofarligt att försöka föra hem Elins kropp över deras egendomar. Åtminstone kan det inte ha känts tryggt och bekvämt. Bättre då att ta en säkrare väg! Trots att det var sommar och vägen längre, bör 30 – 40 kilometers vandring inte ha varit avskräckande, särskilt inte om den till dels kunde ske i svalka nattetid. Åtminstone förhindrade omvägen inte en begravning inom två – tre dygn, en tidsrymd som inte borde överstigas.

Givetvis kan jag inte leda mina tankar kring vägvalet, liksom orsakerna bakom det, i bevis. Det tillåter inte källmaterialet. Tankarna bygger uteslutande på ett rimlighets- och sannolikhetsresonemang utifrån det existerande materialet. Kanske kan de ändå vägas in av dem som utifrån olika bevekelsegrunder ännu envisas med att ifrågasätta eller underkänna Götene som platsen där Elin mördades och Källegården som rastställe för liktåget?

Sven-Erik Pernler

Skara stifts kyrkor

I början av nästa år påbörjas arbetet med boken över Skara stifts kyrkor och kapell. Fotograf är Sture Björnson från Alingsås och texterna har skrivits av antikvarie Robin Gullbrandsson. Det blir en totalinventering vilket inte har gjorts sedan början av 1950-talet då *Skara stift i ord och bild* utkom.

Björnson har tillryggelagt 1.200 mil i stiftet för att dokumentera detta levande arv.

Ovanstående bild är från Grude kyrka i vinterdräkt.

Boken är en samproduktion mellan Skara stift och Skara stiftshistoriska sällskap och kommer att omfatta ca 400 sidor.

Amelie von Braun, flickan från Kölingared, som startade söndagsskolan i Sverige

Amelie von Braun (1811-59) var syster till skalden Wilhelm von Braun (1813-60). Han var en av de mest lästa svenska författarna i början av 1800-talet. Fastän han själv lyckats bli officer drev han hänsynslöst med det dåtida svenska etablissemanget. Han cycklade med officerare, präster och myndighetspersoner av alla de slag. Idag är han så gott som helt glömd. Några av hans dikter finns ändå kvar. Av dess kan nämnas "I låga ryttartorpet", visan om Olof Silfverlood, dikten om "Pintorpafrun", den elaka slottsfrun Beata von Yxkull på Eriksberg och kanske mest känd av alla "Mors lilla Olle", som sen omarbetades av Alice Tegnér. Mindre känd är Wilhelms syster Amelie von Braun, som kom att betyda mycket för den inomkyrkliga väckelsen och för söndagsskolan i början av 1800-talet. Det var hon som startade den första söndagsskolan i vårt land. Hon är verkligen värd ett eget kapitel.

Växte upp i Kölingared.

Amelie föddes den 14 oktober 1811 på gården Brängesås i Kölingareds församling i dåvarande Böne pastorat. Hon var dotter till överstelöjtnanten Kristian von Braun och hans hustru Justina Militz. Hon var näst äldst av sju syskon. Fadern hade tjänstgjort vid Älvsborgs regemente och blev med regementet kommenderad till Pommern under Gustaf IV Adolfs krig mot Napoleon 1805 - 07. Som så många andra älvsborgare utmärkte han sig under flera kampanjer mot den överlägsna fienden. Han blev svårt sårad vid fransmännens anfall mot Stralsund den 14 mars 1807. På grund av visad tapperhet i fält blev han av överste Ernst von Vegesack dekorerad med svärdsorden. Kristian von Braun återhämtade sig från sina blessyrer och deltog i kriget mot Norge 1808 och i fälttåget 1813 och 1814 i Tyskland och Norge.

Vid sexton års ålder genomgick Amelie en allvarlig religiös kris. Hon påverkades starkt av dåvarande kyrkoherden i Böne, Clas Gustaf Warholm (1786-1837). Genom en predikan av Warholm blev hon så berörd att hon genomgick en radikal omvändelse. Enligt omdömet i sonen, Johan W Warholms herdaminne, hade fadern "goda kunskaper, var lugn och rättänkande, kraftfull och självständig, enkel och flärdlös, varm

nykterhetsvän, nitisk lärare, vördnadsvärd make och fader".

Till Visby och Karlshamn

Efter Napoleonkrigen blev det fredligare tider. Många officerare fick söka sig nya inkomstkällor. Så var det också med Amelies far. Familjen flyttade från Brängesås till Hjälltorp i Fritsla. Fadern lämnade sedan den militära banan och blev postinspektör först i Visby 1827 och sedan 1843 i Karlshamn. Där stannade familjen hela livet. Amelies mor dog 1855 och fadern 1863. Amelie gifte sig aldrig utan stannade hos föräldrarna som en god hemmadotter.

Vi vet inte så mycket vad Amelie gjorde i Visby, men när familjen kom till Karlshamn blev hon starkt engagerad i den gammalpietistiska väckelsen. Hon påverkades av Henric Schartau, Oscar Ahnfeldt och Peter Lorens Selligren. Psalmförfattarinnan Lina Sandells far, Jonas Sandell, var en framstående väckelsepredikant, som också fick stort inflytande på Amelie.

År 1834 kom koleran till Karlshamn. Väckelsen bröt nu fram i staden. En av prästerna i Karlshamn, Bror Thure Boström, blev ledare för väckelsen. Till Karlshamn flyttade också den kände lekmannapredikanten och sångaren Oscar Ahnfeldt och hans maka Clara. Familjen von Braun umgicks flitigt med makarna Ahnfeldt. Amelies far uppmuntrade dottern i hennes diakonala arbete. Genom henne blev han också en ivrig nykterhetsvän. Det var inte så vanligt bland officerarna på den tiden. Nykterhetsprästen Peter Wieselgren stödde också Amelie i hennes arbete.

Amelie von Braun hade också en livlig kontakt med det diakonala arbetet som utgick från Emilie Petersen på godset Herrestad utanför Värnamo. Amelie besökte henne flera gånger och fick inspiration till sitt arbete i Karlshamn. Emilie Petersen gick under namnet "Mormor på Herrestad."

Diakoni och predikan

Amelie von Braun bedrev en omfattande diakonal verksamhet bland fattigfolket i Karlshamn. Hennes sociala arbete blev så uppmärksammat att hon av sina vänner blev föreslagen som föreståndare för den diakonissanstalten i Stockholm, som startats 1851. Hon tackade nej med hänsyn till sin gamle far, som hon inte ansåg sig kunna lämna.

Förutom av prästen Bror Thure Boström stöddes Amelie i sin verksamhet också av prosten Carl Magnus Westdahl i Karlshamn och hans maka. Amelie ville inte under några omständigheter predika i en kyrka, men hon fick förkunna ordet på annat sätt. Hennes förkunnelse var strängt lagisk och hon manade till bättring och omvändelse. Hon ville att "statskyrkan" skulle reformeras inifrån. Prästerna skulle lyssna till folket, sluta med sitt överdådiga leverne och leva ett nyktert och anständigt liv, Nattvarden skulle inte delas ut slentrianmässigt utan vara "en spis för troende själar" Hon förespråkade "rena nattvardsbord". Denna nattvardssyn stämmer med den som Mårten Landahl och andra väckelepräster stod för. Landahl blev ju anmäld till domkapitlet för att han gått förbi en suput som kommit till nattvardsbordet i Sandhult (det s.k. Ingelssonska målet).

Amelie hade sen barndomen en klen hälsa, men hon drog sig inte för att göra långa predikoresor. Hon blev kallad att åka till Dalarna. På vägen dit stannade hon en tid i Uppsala och uppsökte flera lärare vid teologiska fakulteten, bl. a professorerna A F Beckman (senare biskop i Skara), Carl-Axel Torén och läraren i pastoralteologi, Gustaf Daniel Björck (senare biskop i Göteborg). De sympatiserade alla med väckelsens folk och uppmuntrade Amelie i hennes verksamhet. Amelie gjorde två resor till Dalarna 1856 och 1857. Hon samlade alltid stora åhörarskaror. Hon besökte också Stockholm och träffade Carl-Olof Rosenius och fick inblick i hans verksamhet som skulle leda till starten av EFS 1856. Rosenius besökte också vid ett tillfälle Karlshamn och sammanträffade då med Amelie,

Amelie hade också lärt känna missionsmannen Peter Fjellstedt. Han kom till Karlshamn 1852 och de förenades i intresset för yttre och inre mission.

Amelie von Braun hade också livliga kontakter med psalmförfattarinnan Betty Ehrenborg-Posse. Båda hade ju växt upp i Västergötland. Betty kom ju från Råbäck på Kinnekulle. Båda förenades i en varm väckelseanda. Några år efter Amelie von Braun startade också Betty Ehrenborg-Posse en söndagsskola i Lindesberg. Hon hade säkert fått inspiration till detta genom Amelie.

Amelie von Brauns viktigaste verksamhet var ändå i Blekinge. Asarums församling blev en centralpunkt för henne. Efter gudstjänsterna i kyrkan samlades många för att lyssna till henne. Hon använde en sten som predikstol och många blev gripna av hennes förkunnelse.

Startade söndagsskolan

Det viktigaste i Amelie von Braun verksamhet var ändå att hon startade söndagsskolan i Sverige. Söndagsskolverksamhet hade funnits i den anglosaxiska världen och influenserna kom därifrån till vårt land. Amelie började sin söndagsskolverksamhet 1841 i Karlshamn

Redan efter några år hade söndagsskolan i Karlshamn över 250 barn inskrivna. Undervisningen pågick under fyra timmar varje söndag. Under sommarmånaderna träffades man vid en hälsokälla i skogen, som fick namnet ”frökens källa”. Annars samlades man på olika platser i staden. Amelie hade också bibelskola i rådhuset i Karlshamn.

Omfattande författarskap.

Amelie von Braun var en flitig brevskrivare och författare. Många av hennes brev finns på Universitetsbiblioteket Carolina Rediviva i Uppsala och har nyligen blivit föremål för en vetenskaplig undersökning av forskaren Therese Tham Selander. Amelie skrev bl. a till ärkebiskopen Carl Fredrik af Wingård. Hon vill ha hans synpunkter på det arbete hon höll på med. Hon skriver också till många präster och andra som vill måna om väckelse och förnyelse i kyrkan. Hon ville inte att hennes verksamhet skulle leda till separatism.

Amelie von Braun skrev också flera böcker i andliga ämnen. Den mest kända är ”Christendomslifvet vår tid.” Den utkom först efter hennes död.

Amelie von Brauns sista tid.

Amelie var inte rädd för strapatser. Under sina predikoresor

övernattade hon ofta i kalla skolhus och enkla allmogehem. Hon menade att hennes uppgift var att förkunna för ”det enkla folket”. En söndag i februari 1859 vandrar hon till Asarums kyrka utanför Karlshamn. Hon är inbjuden att efter gudstjänsten än en gång tala till folket på kyrkbacken. Med möda kan hon fullgöra sitt uppdrag. Efteråt blir hon sängliggande.

Amelie von Braun dog den 30 mars 1859. De sista orden man hör henne säga är: ”Jag ser nu klart, ja klarare”. Hon ville att boken, där hennes söndagsskolbarn fanns uppskrivna, skulle läggas i hennes kista. Amelie von Braun har sin grav utanför Carl Gustafs kyrka i Karlshamn. År 1941 avtäckte ”Sveriges kristna söndagsskolor” en minnesvård med texten: ”Amelie von Braun, 1811-1859. Barnens och de fattigas vän.”

Amelie von Braun hade ett mycket dåligt förhållande till brodern Wilhelm. Hon menade att han lurade av faderns hans pengar, var en dryckesbroder och umgicks i kretsar som Amelie föraktade. Mot slutet försonades dock syskonen och slöt fred med varandra.

Den 14 oktober i år, på dagen 200 år efter Amelie von Brauns födelse, samlades Wilhelm von Braunsällskapets medlemmar till årsmöte i Karlshamn. Man besökte då hennes grav, la ner en krans och erinrade om hennes betydelse för söndagsskolan och väckelsen i vårt land.

Använd litteratur om Amelie von Braun

Wårholm, Skara stifts herdaminne 1871, faksimil 1984
Therese Tamm Selander: Amelie von Braun: Hennes verksamhet speglad i egna brev 1848 – 1859. Kyrkohistorisk Årsskrift 2006, Malmö 2006
Inga Ryberg: Amelie von Braun, predikant och pionjär inom söndagsskolan., Wilhelm von Braunsällskapets årsskrift 1996, Ulricehamn 1996

Tankar om en sångsamling och om en västgötsk prästsläkt

Vad allt kan inte en bok berätta! Inte enbart med de ord man läser i den, utan även genom tankar som väcks till liv när man bläddrar i den. Var det sådant som lockade en medlem i vårt sällskap att köpa boken på second hand? Den har ju nästan ett kvarts årtusende på nacken. För att ta reda på mer om boken och dess författare fick jag den till låns. Med en sorts vördnadsfull glädje ser man olika infallsvinklar öppna sig. Skulle man kunna spåra vem som döljer sig bakom ägarens anteckning på pärmens insida? Han hörde hemma i "torpa socken" och kallar sig "Lars Olofsson i måls Rütt".¹ Boken inköptes på Gärdhem, och man kunde då gissa på Målsryd i Toarps socken. Men det står ju tydligt Torpa, en numera försvunnen socken som gränsade till Toarp. Jag lämnar det spåret och väljer att presentera bokens innehåll och inte minst dess författare och hans västgötska prästsläkt.

Boken innehåller en samling andliga sånger, eller psalmer som det heter här i Norden. Utgivarens syfte var att de skulle kunna bli till allmänt bruk i kyrkan. Texterna är översatta från tyska och danska, och de presenteras år 1764 för en vidare svensk läsekrets. Sångtexterna hade redan varit inlämnade till riksdagens prästestånd och så "wördsamast föreslagen, at ther af uttagas hwad tienligt pröfwat til Swenska Psalmbokens Tilökning", som man kan läsa på bokens mångordiga titelsida. Där sägs att samlingen är "Framgifwen af AXEL P. LUTH. Probst och Kyrkoherde i Flistad."²

Flistad ligger i Vadsbo härad i norra Västergötland, och i kyrkligt avseende var detta härad uppdelat i två kontrakt; Flistad hörde då till Södra Vadsbo kontrakt. Mag. Axel Luth var kyrkoherde i Flistad 1742-1766.³ Sin prosttitel hade han erhållit 1757 på rekommendation av riksdagens prästestånd, som då hade behandlat hans "anmärkingar öfver svenska psalmboken jemte ett försök till dess förbättrande". Därifrån utgick en särskild skrivelse till Skara domkapitel där Luth

blev, "såsom en af Guds församling märkeligen förtjent man, på det varmaste rekommenderad till någon hedersbelöning i sitt stift". Därtill kunde domkapitlet motivera utnämningen med att "han väl förrättat v. praesidis befattning samt är väl känd såsom lärd och god ordningsman". Han hade nämligen varit vice preses vid prästmötet i Skara 1757.⁴

Boken innehåller 168 sångnummer. Även om den tid då Luth levde går under namnet Frihetstiden, var det inte möjligt att ge ut en sådan bok utan domkapitlets granskning. And. Siberg, som var "Consist. Scar. Notar.", har vid två tillfällen meddelat att de av Luth översatta sångerna blivit "behörigen censurerade" och alltså kunde befordras till trycket.⁵ Givetvis var det inte heller möjligt att ge ut en bok utan att ha den ekonomiskt tryggad. Man vågar väl tolka de två sidor i boken som följer direkt på titelsidan så, att Luth där presenterar sina gynnare. På vänstersidan apostroferas "Högwälborna Fru Grefwinna, Fru BEATA FALKENBERG, född DOUGLAS, Grefwinna til Börstorp" och på högersidan "Högwälborna Generaliska och Friherrinna, Fru MERTHA SPARRE, född BONDE, Fru til Moholm, Flistad &c.". Båda dessa "wår orts Wördaste Heders Fruer" får samma tilläggnan från sin "Aldra ödmjukaste tjenare AXEL LUTH". Det skall ändå framhållas att författaren ej nämner annat än att han är ödmjukt tacksam för att hans alster genom de högdagliga fruarnas "allmänt wördade och älskade Namn lysande göras".⁶

Det skulle vara intressant att identifiera ursprunget till de sånger som Luth översatt. Han säger att han hämtat dem ur tyska och danska utgåvor. Han vet att han inte är den förste i landet som öst ur den rika sångskatten därifrån.⁷ Men han önskar komma med mer. Från tyskt område har han använt ett halvdussin utgåvor från sitt eget århundrade. Han har också haft den danska psalmboken till hands. En dansk psalmdiktare som han särskilt nämner är Thomas Kingo.⁸ Det har tyvärr inte visat sig möjligt att spåra ursprunget till de publicerade sångerna.⁹ På Luths tid hade man inte samma krav som ställs numera att dokumentera sina källor och att respektera upphovsrätten till ett litterärt verk. Han anger alltså inte vem som är den ursprunglige författaren till sångerna han översatt.

I företalet visar Luth att han är väl förtrogen med kyrkosången allt sedan urkristen tid, liksom med den bibliska bakgrunden till den. Med en vacker formulering kan han säga: "Är thet then Triumpherande Församlingens i Himmelen gladaste göromål, att lofsjunga med Guds harpor in för Stolen och Lambet. Så är thet icke ringa, att then stridande får ther uti öfwa sig på jorden."¹⁰ Han menar dock att genom "the förföljelser, som Församlingen öfvergingo" och "sedermera genom Påfvarnas Tyranni" en hämsko lades på sången, så att det "blef i Kyrkosången en lång Pausa, til thess ändtelig, efter flera långwariga wintrar en ny wåhr begynte nalkas, och Turturdufwan började låta höra sig i wårt land; och thet genom the äkta Mähriska Bröder". I en särställning bland dessa finner han "then dyra Guds mannen Lutherus" som både skrev "monga härliga Sångar" och "inrättade kyrkosången i sin rätta ordning".¹¹

Det är Luths oförytterliga mening, ja, en "af sunda förnuftet erkänd sanning" att Gud skall dyrkas "ej allenast (och thet förnämligast) inwärt i Själen, utan ock utwärt i kroppen,

them han begge skapat, och så dyrt återlöst”.¹² Men det är inte ”blotta rösten, ljudet och sången”, menar Luth ”som i och för sig sjelf behagar Gud och utgör then rätta Gudstjensten”. Det kan inte ske ”med et hierta som är oomvänt och utom trones förening med honom.” Det gäller att låta ”Guds Hel. Ande blifwa Sångmästaren” och låta honom ”röra hiertat och ställa thess strängaspel”.¹³ Den som uttrycker sig i sådana vändningar torde utan tvivel vara påverkad av de pietistiska strömningar som var starka på den tiden.

Axel Luths sångsamling fick alltså stort erkännande. Han hade lämnat anvisningar om vilka allmänt kända melodier som hans texter kunde sjungas på. Men det var nog ändå inte lätt att få sådana sånger använda. I kyrkans gudstjänst var enbart den av konungen gillade och stadfästa psalmboken godkänd. Andra sångsamlingar kunde väl brukas enskilt och möjligen även nyttjas i husandakten. Sedan år 1726 gällde konventikelplakatet för att slå vakt om den enhet i religionen som ansågs vara ett sammanhållande kitt i riket. Av Luths tillvägagångssätt när han översatte och publicerade sina andliga sånger förstår man, att han helt inordnade sig så som det förväntades av en kyrkans man.

Det kan nu vara hög tid att lära känna Axel Luths *curriculum vitae*. Axel Luth föddes den 8 juni 1708 i Björsäter mellan Kinnekulle och Mariestad.¹⁴ Där var fadern Petrus Luth komminister sedan år 1700. Familjen flyttade därifrån när Axel var sex år, eftersom fadern ”erhöll konsist. tillstånd 1714 att flytta till Otterstad, för att der förestå församlingen och hushållet åt den gamle kyrkoh. Aredius”, som herdaminnet uttrycker saken. Man kan säga att det var till svärfadern som Petrus Luth och hans familj begav sig. Jonas Aredius (1648-1715) hade tydligen tagit sitt namn från Arestads by i födelseföramlingen Runtuna i Södermanland.¹⁵ Han var ”känd för härliga predikogåvor och ett rätt prästerligt lefverne” och hade kommit till Skara stift 1678 genom kallelse till huspredikant åt landshövdingen i Mariestad, friherre Gabriel Kurck. 1683 befordrades han vidare till Otterstads pastorat, och där kom han att verka i 32 år. Han och hustrun Christina Boman hade inga egna barn, men de kom att uppfostra hustruns systerdotter Catarina Christina Utterman (1683-1742), som blev mor till Axel Luth. Hon födde nio barn, av vilka åtminstone fem fick leva till mogen ålder. Bara ett år efter flyttningen till Kållandsö kunde Petrus Luth efterträda sin svärfar som kyrkoherde. Vidare kan det sägas om Axel Luths far att han var respondent vid prästmötet i Skara år 1717.

Samma år sattes hans nioårige son i Skara skola, och nio år senare var Axel Luth mogen att bege sig till Uppsala. Vid universitetet måste han först examineras av dekanus, professor Schyllberg, för att så kunna bli antagen som student av rector magnificus, professor Fabian Törner. Man förstår att han bedrev sina studier med energi och skaffade sig gedigna kunskaper. Men enligt den tidens vanliga mönster fick han försörja sig som informator. Åren 1730-38 ägnade han sig åt ”brukspatron Camitz tvenne söner”¹⁶, och eftersom den familjen bodde i Kristinehamn torde Axel Luth inte ha kunnat vistas särskilt mycket i Uppsala dessa år. Dock var det möjligt för honom att lagga fram ett akademiskt lärdomsprov *pro exercitio*, dvs. för övnings skull. Sannolikt hade han själv författat den skrift som trycktes i Uppsala 1734 med titeln

Dissert. de Leckoea arce. Med den ville han tydligen i den lärda miljön presentera något betydelsefullt från sin hembygd, och så fick han disputeras på Gustavianum under presidium av ingen mindre än professor Skytteanus, ”vittfrejdade herr Johan Hermansson”, om borgen Läckö.¹⁷ Två år senare blev han filosofie kandidat, och 1737 kunde han disputeras *pro gradu*, det slutliga lärdomsprovet.¹⁸ Axel Luths akademiska studier kröntes med magisterpromotion den 30 juni 1737. Han blev dock kvar i Uppsala ett par år till, eftersom han fungerade som kurator för Västgöta nation 1738-39. Efter den sejouren blev han ”på professor Winboms rekommendation antagen till informator hos riksrådet S. Lagerberg 1739”.¹⁹ Märkligt nog uppges det ha varit på hans arbetsgivares ”kallelse” som Axel Luth prästvigdes 1740. Efter bara två år blev han kyrkoherde i Flistad 1742.

Från Axel Luths första tid som präst finns en som man nu kan tycka märklig underrättelse. I en matrikel i Västgöta nations arkiv finns en anteckning om att han ”war snäll i musik och ritning, särdeles i svenska skaldekonsten”. Hans färdigheter kom tydligen i dagen. Osäkert är det om det var han som vigde sin gamle skolkamrat Nils Northman, blivande borgmästare i Skara, som 1740 ingick äktenskap med Christina Fegraeus, omnämnd för ”en ovanligt vacker handstil.”²⁰ Men vid bröllopfesten i Fägre prästgård uppträdde han och ”infann sig, förklädd till Wadsbo-bonde, och uppläste den af honom på ortens hårda och breda dialekt författade bröllopsvisa”²¹ Detta tilltag gjorde uppenbarligen succé, och dikten kom att cirkulera som skillingtryck och publicerades även under pseudonymen ”Jon Iwarsa i Wesabo” i en periodisk tidskrift 1774, ja, återkom i en tidning så sent som 1870. Axel Luth och Nils Northman hade samtidigt blivit inskrivna i Västgöta nation 1726.²² Det är väl troligt att Axel Luth hellre ville att hans mer högstämda tal på latinsk vers i akademisk miljö eller klagosånger över bemärkta personer skulle bli ihågkomna.

Axel Luth själv gifte sig 1743 med Elisabet Siberg (1743-1802), dotter till prosten Erik Siberg i Skövde o.h.h. Margareta Rhodin. Efter 23 års tjänstgöring i Flistad fick Luth 1765 kunglig fullmakt på kyrkoherdetjänsten i Borås, och inte långt efter hans tillträde 1766 valdes han till prost i Ås kontrakt. Han promoverades till Teol. Doktor 1768, men det var inte hans gamla lärosäte som då kallade honom, utan han hedrades vid jubelfesten i Lund den 25 juni 1768. Två år senare blev han uppförd på förslag till superintendent i Karlskrona och fick provpredika i Amiralitetskyrkan Ulrica Pia.²³ 1773 blev Axel Luth kallad att komma under omröstning som pastor primarius i Stockholm, men han stannade dock kvar i Borås livstiden ut. Han valdes till riksdagsman 1778. Men efter riksdagsuppdraget sysselsatte han sig åter med ett psalmboksförslag. Han gick så helt upp i arbetet, att ”han genom brist på rörelse ådrog sig en svår andtäppa, som slutade hans lif d. 15 dec. 1781”. Axel Luth begravdes på Flistads kyrkogård. Herdaminnets personteckning kan vara värd att återge: ”Han var en man af godt utseende, behagligt umgänge, mycken drift och ordentlighet i sitt embete, insigter och beläsenhet i flera lärdomsgrenar, vackra och uppbyggliga gåvor som predikant”.²⁴

Axel och Elisabet Luth fick två barn. Sonen Per föddes 1744 och dottern Margareta 1747. Dottern gifte sig med prosten Johan Tranheim i Larv. Per Luth blev student i Uppsala 1761

och filosofie magister 1767. Han utnämndes till docent 1769. Tydligt hade han ärvt faderns vittra intressen, eftersom han blev invald i Vitterhetssällskapet 1768 och i sällskapet *Utile dulci* 1770. Han fick en lång verksamhetstid som lektor i Skara från 1772 och undervisade i skilda ämnen, särskilt historia. 1779 tog han säte i domkapitlet. Genom kungl. brev 1817 förklarades han tjänstfri och blev ”då hugnad med professors namn, h. o. v.”. Han dog 92 år gammal 1836.²⁵

I Per Luths äktenskap med Sabina Cecilia Muhl föddes två söner. Axel föddes 1782 och blev kvartermästare men ”död genom vådlig händelse 1805”.²⁶ Wilhelm Olof föddes 1783, och han blev faderns efterträdare. Liksom fadern hade han ett stort intresse för historia och gav ut ett flertal skrifter i detta ämne. Han och hans hustru Johanna Carlmark fick inga barn. Vid sin avgång som lektor 1839 blev han ”hugnad med namn h. o. v. af kongl. bibliotekarie”.²⁷ Så långt kan vi alltså följa denna prästsläkt i Skara stift.

Lennart Nordquist

¹ Jag vill tacka Ulla Hökås, Hökhult, Aplared, som ställt boken till mitt förfogande. Jag är något osäker på om den tidigare ägaren Lars Olofssons hemvist bör tolkas ”måls Rütt”.

² Boken i fråga har titeln ”Samling Af några utvalda Kyrko-Psalmer och Andeliga Sånger, Från Tyskan och Danskan öfversatte; Författad, Och wördsamast föreslagen, at ther af uttagas hwad tjenligt profwas til Svenska Psalmbokens Tilökning; Ingifwen uti Högw. Preste-Ståndets Eccl. Deputation, Wid sidstledne Riks-Dag, Samt med Thes minne. Så wäl till berörde ändamål, som i öfrigit Til enskildt Gudachtighets öfning, Gudälskande Själar til tjenst, Framgifwen af AXEL P. LUTH. Probst och Kyrkoherde i Flistad.” Tryckt i Örebro hos Joh. Lindh, Pew. Hof-Tr, År 1764. I fortsättningen hänvisas till den som Luth, 1764.

³ Skara stifts herdaminne af Joh. W. Warholm del 1-2, 1871-72 nytryck Munkedal, 1984, del 2 sid. 134. Kallas i fortsättningen Warholms herdaminne.

⁴ Warholms herdaminne, del 2 sid. 460.

⁵ Luth, 1764, sid 4. Tyvärr är boken inte paginerad.

⁶ Luth, 1764, sid 2-3.

⁷ Luth, 1764, författarens företal, moment 17.

⁸ Luth, 1764, författarens företal, moment 20. I moment 17 sägs att ”Thom. Kingos Andeliga Sjung-Chor” har tryckts i Göteborg 1697.

⁹ Ett stort tack vill jag här säga till fil. dr Christina Ekström, som välvilligt gått igenom sångsamlingen. Men även om hon har en eminent kännedom om den andliga sången i vårt land på 1700-talet, särskilt den herrnhutiska, har hon inte lyckats identifiera ursprunget eller författaren till någon av de 168 sångerna. Hon har även studerat Luths företal och lämnat värdefulla synpunkter i fråga om dennes teologiska position.

¹⁰ Luth, 1764, författarens företal, moment 10.

¹¹ Luth, 1764, författarens företal, moment 12.

¹² Luth, 1764, författarens företal, moment 1.

¹³ Luth, 1764, författarens företal, moment 4.

¹⁴ Framställningen bygger på dels Warholms herdaminne, del 2 sid. 460; ang. Petrus Luth del 1 sid 610; dels Bengt Hellekant, Borås, Torpa och Brämhufts församlingars historia, Borås 1953; dels även Sven Blomgrens inledning till ”Akademiskt lärdomsprov om Läckö” av Axel Petersson Luth, utgiven av Föreningen för västgötlitteratur 1986. Hellekant uppger att Axel Luths födelsedatum skulle ha varit den 11 juli, vilket även uppges på gravstenen på Flistads kyrkogård. Likaså skriver Hellekant genomgående ”Fristad” där det rätteligen skall vara Flistad.

¹⁵ Warholms herdaminne, del 1 sid. 609.

¹⁶ Warholms herdaminne, del 2 sid. 460.

¹⁷ Att disputationen hölls på latin, torde vara onödigt att nämna. Avhandlingen är översatt av professor Sven Blomgren och, som nämns i not 14, utgiven 1986. Jag vill särskilt tacka arkivarien Bengt O. T. Sjögren som gjort mig uppmärksam på Luths avhandling.

¹⁸ Axel Luth disputerade denna gång under presidium av eloquentiae professorn Matthias Asp, och enligt Sven Blomgrens inledning till det av honom översatta lärdomsprovet om Läckö, var det ett teologiskt-filosofiskt ämne som ventilerades: ”*de facie humana ob dissimilitudinem providentiae Divinae indice*” (=”om att det mänskliga anletet på grund av sin olikhet vittnar om den Gudomliga försynen”).

¹⁹ Warholms herdaminne, del 2 sid. 460.

²⁰ Warholms herdaminne, del 2 sid. 216.

²¹ Citerat från G. Anrep, Svenska släktboken I, sid. 243.

²² Uppgifterna är inhämtade från En västgötsk landsmålskald ock en bröllopsdikt från 1700-talets förra hälft” av Johan Götling. Kuvert i Västgötasamlingen i Stadsbiblioteket, Borås. Ett särskilt tack till Else Höjer på biblioteket som upplyst mig om denna dikt.

²³ Min vän Harald Andersson i Karlskrona har välvilligt informerat om att Kungl. Amiralitetsförsamlingen tillkom samtidigt med staden Karlskrona. Man fick ett amiralitetskonsistorium 1683 med superintendenten som ledare. Detta ägde bestånd till 1839.

²⁴ Warholms herdaminne, del 2 sid. 460.

²⁵ Warholms herdaminne, del 1 sid. 102f.

²⁶ Warholms herdaminne, del 1 sid. 103.

²⁷ Warholms herdaminne, del 1 sid. 102.

En själavårdande predikan, forts.

vid den väl vridna vidjan har allitterationen fått tjäna en själavårdsmässig sanning.

Som alltid hos Ternstedt utgör bibeltexten utgångspunkten för tankarna liksom den på samma gång illustrerar dem. Ternstedt följer härvidlag sin lärofader tübingenteologen Johann Tobias Beck. Han väljer således inte att behandla sitt stoff utifrån ett rent dogmatiskt perspektiv som Schartaus och hans lärjungar gjorde.

Det är inte något lättköpt budskap som Ternstedt erbjuder sina åhörare. Det bygger i mångt och mycket på nådens ordning i hans egen tappning och på det han lärt sig hos sina mystiska lärofäder. Det har stor likhet med de vi finner hos till exempel den katolske mystikern Johannes av Korset, även om det inte är hos honom som Ternstedt har hämtat sin inspiration. Det kvietistiska draget är tydligt. Madame Guyon var en av Ternstedts andliga vägvisare. Människans uppgift är att vänta. Det är Gud som till slut är den suveräne aktören och människan är helt i hans hand. Hon tar passivt emot och Gud formar henne efter sin vilja.

Jag skall här återge huvuddragen i denna predikan och samtidigt genom Ternstedts egna ord låta oss ana något av både dess språkliga och innehållsliga pregnans:

Ternstedt inleder med att säga att det i kyrkan säkert finns mer än ett blödande och klagande hjärta som känt sig främmande för tacksägelsens och lovets ljud. Eftersom människolivet är sådant, finns det därför skäl att även en glädjens dag utgå från en klagosång. Ett annat skäl är att reformationens huvudtanke om syndernas förlåtelse finner ett av sina tydligaste gammatestamentliga uttryck i psalm 130. Luther kallade den för en rätt paulinsk psalm och har själv skrivit en parafra på den (537 i 1986 års psalmbok).

En människa kan råka ut för mycket nöd under sitt liv. Det kan vara sjukdom, förlust, som skapat blödande sår, sorg över att det går illa för dem som står henne nära, saknad efter det som hon mest längtar att uppnå. Grunden för en dräglig tillvaro rycks då undan. Hon känner sig som man håller på att sjunka ned i ett djup. Då söker hon sig till Gud.

Men det värsta är när man upptäcker att det man drabbats av har sin grund i synden som sådan och framför allt i den egna synden. Man ser då att smärtan är den naturliga frukten och den rättvisa lönen för alldeles bestämda överträdelser i ens liv.

Ty vi arme, hårdhjärtade syndare måste ofta slås i köttet genom följderna af vår synd för att vi innerligt skola vidkännas synden i hjärtat.[2]

Vi ser först bara sträng dom och ingen nåd. Vi blir prisgivna åt de yttre och inre lidandenas gisselslag, som äro den gudomliga rättfärdighetens ofta så fruktansvärdt stränga rättstjänare.[3]

Den mest fruktansvärda är emellertid att vi också hotas av evig fördömmelse. Det innebär att vi blir skakade i vårt innersta.

Ja, syndaren känner sig då såsom alldeles uppryckt ur det gudomliga förbarmandets och tålmodets jord och utkastad i ett djup, där han för sin skälfvande for intet fäste finner.[4]

Detta blir till ett rop ur djupen till Gud, eftersom varje fotfäste i världen rycks undan. Man kan inte lita vare sig till världen eller till sig själv. Det återstår bara att ropa till Gud om nåd.

Men vi vet inte om vi vågar be om nåd eller hoppas på att Gud skall bry sig om oss. Vi lägger bara fram vårt elände inför honom och skulle få någon tröst om vi visste att Gud såg till vår belägenhet.

Kunde jag blott tränga igenom dem (Guds domar) och med mitt rop nå fram till Guds hjärta; där anar, där hoppas jag finnes ett förbarmande, så djupt, så ömt, så vist, att det kan flöda öfver äfven min öfverflödande synd.[5]

När en människa på det sättet förs tillräckligt djup ner i sitt eget elände, så känner hon också andra människor tillräckligt för att förstå att ingen enda kan bestå inför Guds rättvisa dom.

Det som oftast hindrar oss från att be till Gud om nåd, är att vi, trots det vi utsätts för, inte vill ta på oss vår skuld. Men då vi verkligen gör det sker något:

Men då syndarhjärtat öppnar sig i öppet obetingadt erkännande af skulden, då det upplåter ej blott hufvudporten, utan alla dess inre sidodörrar och låter den bestraffande Andens ljus skoningslöst lysa in i alla dess dolda skrymslen, där det i det längsta undångömda syndens hemligheter, då öppnar sig ock Guds hjärta för syndaren.[6]

Tron om än svag, tränger sig kämpande fram till Guds hjärta. Där kan hon förnimma dess eviga kärleks och förbarmandes slag. Vi känner då att det finns hel och full förlåtelse.

Det innebär inte att vi skall stanna kvar i synden utan att vi skall ge åt helt och hållet åt Gud. Vi kommer då att frukta för att förlora den kärlek som Gud visar oss. Ingenting kan göra oss så angelägna att inte synda som den förlåtande kärleken.

Denna kärlek har kommit oss särskilt nära i Jesus Kristus. Genom korset predikas död för synden men nåd för botfärdiga syndare.

Hvad dömer girighetssynden hårdare än den fattige Jesu, som ej hade mer än kläderna på sin kropp och i döden måste se äfven dem girigt tillgripas av hans mördare? Hvad dömer högfärden skoningslösare till döden än den stilla, tåliga ödmjukhet med hvilken himmelens och jordens Herre lät sig som korsfäst hånas och begabbas?... Och hvad bör starkare binda våra hjärtan vid frälsaren än den kärlek, i hvilken han led allt detta för oss.[7]

När syndare tar emot förlåtelsens nåd äger en grundförändring rum i dennes inre och hans hjärta kan fyllas av en mycket stor glädje. Men denna glädje är oftast kortvarig.

När synden blir förlåten tas nämligen inte syndens följd bort. Den benådade syndaren måste ofta uthärda de konsekvenser som hans felsteg fört med sig. Det verkar då som om till och med förlåtelsen är borta, som om Gud inte längre är nådig och aldrig skall komma tillbaka med sin frid. Men löftet står kvar. Det gäller att härda ut också i ett djupt och långvarigt mörker och inte upphöra att vänta efter Herren.

Denna väntan är svår. En del vill hellre njuta på den andliga glädjens höjder. De menar till och med att man annars inte står kvar i nåden och har det rätt med Gud. De försöker också lära andra detta. Men sådana människor är svårt och farligt

förblindande. De har i själva verket inte blivit så förkrossade att de lärt sig att vänta allt av Guds nåd. Och inte heller har de fått del av den nåden. De har i stället själva egenmäktigt lagt beslag på den. Om förkrosselsens nåd gör oss ödmjuka, så gör oss förlåtelsens nåd, när vi ta emot den, än ödmjukare.

Sedan kommer det som tycks vara predikans själavårdsmässiga höjdpunkt som skildrar det som är en variant av själens dunkla natt. Den tro som kan vänta även i djupt mörker utan att ge upp hoppet ärar Gud mest.

På hvilka förödmjukande väntans vägar måste dock icke Herren föra de sina! De få ej blott vänta hela natten igenom till morgonen, så att deras lidandestid har en efter mänsklig måttstock mera naturlig och vanlig längd. De måste ock vänta från morgon till morgon genom många och långa dagar, som bli mörka som nätter.[8]

Men under denna natt händer något andligt sett avgörande i den väntandes liv:

Men just under sådana väntans tider ledes själen in i de djupaste ödmjukelserna. Då dödas egenviljan i grunden; alla anspråk, icke minst de, som smugit sig in på grund av en undfångnen nåd, göras till platt intet. Själen förut styv och hård, åtminstone på vissa punkter, blir alltigenom mjuk som den väl vridna vidjan, så att Gud utan motstånd kan linda henne om sitt finger. Och så lär hon sig på rätta sättet att tro utan att se och att hoppas äfven där intet hopp är. De som ej under Andens och skickelsens ledning vilja beträda eller, sedan de beträdat den, förblifva på denna väg, de gå miste om den djupaste förkrosselsen, men också om den ljufvaste hugsvalelsen, om den fulläkedomen, som Jesus gifver åt dem, som i alla frestelser dock förblifva hos honom.[9]

Det Gud innerst inne gömmer åt de sina är nåd. Det är en tröst att veta, när man gör fel och får uppleva följderna av det. Det Gud slutligen ger de sina är förlossning både från synden och från dess konsekvenser.

Efter en sådan förlossning är väl värdt att vänta, måste man än genom ett helt lif på de svåraste vägar föras till den. Ock om I tron på Jesus Kristus, veten, att I skolen ej vänta den förgäfves... Och hur mörk, villsam och slingrande vår väg blir, läggom blott med fullt och sveklöst förtroende vår hand i Jesu hand och sättom var, om än stapplande, fot med uppriktighet i de spår, som han åt oss efterlämnat. Han skall då i trofast nåd föra oss fram.[10]

Så slutar Ternstedt sin djuplodande predikan. Den kan fortfarande efter mer än hundra år läsas med stor behållning. Jag återvänder själv ofta till den, när livet verkar hopplöst och de egna tillkortakommandena blir allt för tydliga. Då kan jag på nytt få syn på min egen verkliga synd och de följer den fått i mitt liv. Men samtidigt öppnar sig den förlåtelse som finns i Jesus Kristus, den som är väl värd att vänta på, om det så skulle ta hela livet.

[1] John Ternstedt, "Andra böndagen. Ropet utur djupen", Predikningar öfver kyrkoårets gamla evangelier. Stockholm 1894, sid 664-677.

[2] Op. cit., sid 668.

[3] Ibid.

[4] Ibid.

[5] Op. cit., sid 669.

[6] Op. cit., sid 670.

[7] Op. cit., sid 671.

[8] Op. cit., sid 674.

[9] Ibid.

[10] Op. cit., sid 676.

NYA MEDLEMMAR

Bo Adell
Rune Alburg
Gunnar Arnborg
Ylva Arvidsson
Monica Beckholmen
Håkan Bengtsson
Marie-Ann Bergqvist
Martin Birging
Conny Blomqvist
Åke Bonnier*
Maj-Britt Carlsson
Pontus Carlsson
Lennart Davidsson
Annmarie Eckermark
Anneli Fransson
Magnus Frid
Desirée Grönvall
Gudrun Hagenfeldt
Tomas Hagman
Margareta Hallberg
Lisbeth Hansson
Kjell Henrysson
Peter Hjortstam
Bengt Hugosson
Carola Hållinder
Kristina Iacobaeus
Torgny Jansson Greek*
Erik Johansson
Sture Johansson
Sven Karlsson
Helena Kiel
Markus Klefbeck
Birgitta Löfgren
Audur Magnúsdóttir
Ellinor Mehrén
Molander's Genealogy
Service
Tommy Myrsell
Stina Nyberg
Göran Sagen
Andreas Sand
Inga-Lisa Sandboge
Svante Skoglund
Lena Sundin
Sture Svengren
Magnus Svensson
Mim Sörensson
Sten Tesch
Fredrik Wikman
Stefan Åberg
Maria Öhman
Yngve Kalin

VÄSTERÅS
BORÅS
GRÅBO
FLOBY
BÄLINGE
ENSKEDEDALEN
BORÅS
UDDEVALLA
VAGGERYD
STOCKHOLM
GÖTEBORG
BORÅS
GNOSJÖ
ANGERED
VÄNERSBORG
ALINGSÅS
FORSVIK
HISINGS BACKA
GÖTEBORG
BORÅS
KUNGSBACKA
TIDAHOLM
ALINGSÅS
KÄLLBY
GÖTEBORG
UMEÅ
FÄRJESTADEN
BORÅS
KINNA
LANDVETTER
GÖTEBORG
MÖLNBO
NOSSEBRO
GÖTEBORG
LERDALA
LERUM
GRILLBY
BORÅS
LIMA
VAGGERYD
GÖTEBORG
GÖTEBORG
GÖTEBORG
VESSIGEBRO
ESKILSTUNA
FLOBY
SIGTUNA
SKARA
MALMÖ
VÄSTRA FRÖLUNDA
HYSSNA

Sällskapet har nu 980 medlemmar.

*= Ständig medlem

Medlemsinformation

Årsavgiften är 50 kr. För ständigt medlemskap 500 kr.

Sällskapet's PlusGiro: 484 18 42-0

Bankgiro: 5812-8166

BIC=NDEASESS

IBAN-nummer:

SE94 9500 0099 6026 4841 8420

Girokort bifogas till den som ej tidigare gjort årets inbetalning.

Alla ändringar vad gäller adress, titel, m. m. skall meddelas till kassaförvaltaren Margareta Jansson, Skaraborgsgatan 29 B, 532 30 Skara.

Tel: 0511-137 46.

E-post: margareta_jansson@bredband.net

Skara Stiftshistoriska Sällskap

Hemsida: www.skarastiftshistoriska.nu

Stiftshistoriska sällskapet's böcker kan beställas hos Johnny Hagberg, Prästgården 531 94 Järpås.
Tel & Fax: 0510-910 16, 070-550 00 98
E-post: jarpas.pastorat@svenskakyrkan.se

Styrelse

Ordf. Johnny Hagberg, Järpås
Vice ordf. Lena Maria Olsson, Borås
Skr. Lennart Nordquist, Borås
Kassaförvaltare Margareta Jansson, Skara
Nils Hjertén, Vänersborg
Lisbeth Sjöberg, Karlsborg
Markus Hagberg, Skara
Bengt P. Gustafsson, Göteborg
Helena Långström Schön, Skara

Redaktör för medlemsbladet:
Johnny Hagberg.

ISSN: 1103-3959

Tryck: Solveigs Tryckeri, Skara